

מכתב מהרב הגאון המפורסם מהור"ר שלמה יהודה ליב כהן רפאפורט רב ואב"ד בק"ק פראג יע"א.

ב"ה

לכבוד התורני החכם היקר, רוח מבינתו יובילהו אל כל מחקר, מבין ומשביל ומחזיק בתורה,
וביראת ה' הטהורה, ומתהום הדומיה, ומחשבי הנשיה, יוציא פנינים לאורה,

כבוד שמו מהר"ר יצחק אייזיק פרייאמאן נ"י.

לשמע אוון שמעתי, כי העמול להוציא לאור ס' הגיון הנפש לר' אברהם בר חייא הנשיא ז"ל, אשר היה טמון עד כה באוצרות הספרים כ"י, ועתה עיני ראתהו חרות בעט ברזל ועופרת, ובראשו תולדות החכם הגדול ההוא והוא פרי עמלך בדעת ובכשרון, ושלחת את הספר אלי בטרם יצא על פני חוץ, ובקשת ממני אם יש אתי איזה הערות לשלחם לך על הגבר הגדול הלזה ועל ספרו ועל מדברותיך היקרות. ואגיד לך בראשונה, כי שמחתי מאד וכן ישטחו עמי כל מבקשי ודורשי טוב לעמנו, על כי יש עוד היום בישראל מכבדי קדמונינו ומתאמצים להראות חכמתם ויחרון כשרונם ותועלת ספריהם, נגד איזה חדשים אשר ידמון להתכבד בקלון קדמונים מצויינים, ובאת לחשוף מפעל יקר מקדמון אחד גדול בתורה ובחכמה וביראה, ואותי כבדת לשאול ממני איזה דברים על חיבורו זה ועל תולדתו אשר חברת לו. ובכל לבי חפצתי למלאות שאלתך, בשגם מעטו המעינות אשר נוכל לשאוב מהם על אודות זה הגבר. ואמרתיו יהי מה, אנסה ואראה אולי יעלה בידי מאומה לתועלת הקוראים הישרים, ותחבר את מאמרי זה הקטן אל הספר, על הסדר כפי אשר יבא לפנינו. אכן אתה והם ישאו לדבר הזה, אם יביאני הענין לדבר גם אודות חכמים זולתו ואודות דבריהם, עת יבאו ביהום מה על זה המחבר או ספרו, כי כן דרכי הביקורת, ישתרגו פעמים סביב סביב, ועל סביבותם ישובו לרוב למקומם הראשון.

(.א.) (להחלת התולדה) כל מ"ש כ"ת בפנים ובהערות עפ"י דברי חכם אחד אודות הסתעפות זה המחבר מורע דוד אין לו יסוד קיים כלל לע"ד, והחכם ההוא אשר דבריו מובאים מידידי החכם הגדול החוקר המופלא מהרשד"ל נ"י, לא הביא שום מקור לדעתו, ובכל המקומות אשר נזכר זה הנשיא בשמו, הן ממנו בעצמו, הן מוולדתו

לכבוד ולתפארת, לא נזכר גם ברטו שהיה מורע דוד. ובסוף הערת 1 כתב כ"ח כי י"א שהיה ממשפחת הלויים, וגם זה לא נמצא בשום מקום. ועכ"פ שני אלה היחוסים סותרים את עצמם, כי מי שהוא לוי איננו מורע המלוכה —. אכן הטעות של שניהם נובעת לע"ד ממקום אחד, כי החליפו קצת ר' אברהם זה בר' אברהם הלוי בעל ס' הקבלה, וזה עפ"י דברי הרב בעל היוחסין שכתב על זה ר"א הלוי, (יחסי ד' קראקא ריש דף קל"ב) ועוד חבר ספר בחכמת התכונה ע"כ. ושם קוראנו ג"כ ר' אברהם בן דאודי, ובעבור שגם ר"א בר חייה חבר ספרים בתכונה החליפום קצת באשר הוסיפו שם לוי לר"א בר חייה, ואף אם ידעו כי בן דאודי הכוונה בן איש ששמו דוד, דימו כי היו לאביו שני שמות חייה גם דוד, כמו שנמצאו לרוב אצל אחב"י היושבים בין הערביאים ואחרים טעו עוד וחשבו כי בן דאודי הוראתו מורע דוד ואת שם לוי לא ראו שם, ונתנו כנוי זה גם לר' אברהם בר חייה. ומ"ש כ"ח קצת ראיה מדברי ר"א בן הרמב"ם באגרתו המחוכרת לאגרות אביו, הנה כתב שם רק שמי שהוא מורע דוד נקרא נשיא על שם המלך ראש משפחתם שהיה ג"כ נשיא, והיו עוד כאלה בימיו בארצות קדם, אעפ"י שלא היתה עוד שום שדרות או משמרת בידם, אך לא כי כל הנקרא נשיא הוא מורע המלוכה, וכמה נשיאים היו בספרד בזמן ההוא ואין אחד מהם מורע דוד, ואחד היה שם מורע דוד והוא ר' חייה בן אל דואדי והוא לא היה נקרא נשיא —. ועוד יבא לפנינו להלאה (פי"י) ספק חילוף כזה ר"א ב"ח בר"א בר דוד לענין אחר. ועוד נמצא (פי"א) כי איוה מסופרי העמים החליפו עוד ראב"ח הנשיא בר' אברהם אב"ד, וזה ג"כ רק מפני הכנויים נשיא ואב"ד הנראים בעיניהם דומים זה לזה.

ב. (לצר IV שם בהערה 4) כתב כ"ח כן קורא אותו (את ראב"ח) רבינו הרמב"ם ז"ל באגרתו לתימן ז"ל וכבר עמד אחד מן המחודדים בספרד ע"כ. ויש להוסיף כי עוד יהלל הרמב"ם ז"ל את חיבורו ס' העבוד ז"ל. (פיהש המשניות ערכין ס"ב מ"ה) וכבר חבר זולתנו בספרד בזה הענין וזולתו מהמין הזה חיבור נאה מאד שאין בינו ובין החיבורין שחברו במזרח בעניני העיבור דומיא בשום צד ע"כ. ובס' הנכבד דרמי המשנה להרב הה"ג החכם הגדול מוה"ר זכרי' פראנקל נ"י מביא זה המאמר מסנו (צד 326) וכתב עליו בהערה ואפשר שכיוון על ס' העיבור לר"א בר חייה הנשיא ע"כ. ואצלנו אין בזה ספק כלל, כי לא נמצא או בספרד חכם זולתו אשר חיבר ספר כזה בענין

כזה, רק ר' חסאן הדיין ור' יצחק בר' ברוך והם היו בזמן מוקדם לפני בערך מאה שנים, ועל חכם כזה לא היה כותב בסתם, "זולתנו". ואולי תהיה מזה ג"כ קצת ראיה כי ראב"ח היה חי עוד עכ"פ בתחלת ימי הרמב"ם, וזולת זה לא יתכן ג"כ שיכתוב עליו, "זולתנו בספרד" — עוד יש קצת ראיה שהשתמש הרמב"ם בספר זה הגיון הנפש לראב"ח, שכן מ"ש (בפ"ו משמנה פרקיו) "בהבדל אשר בין החסיד המעולה ובין הכובש את יצרו ומושל בנפשו" נמצא כעין זה בספר זה (צד י) יעו"ש ושם. האמנם כתב שם הרמב"ם אמרו הפילוסופים וכו' וגם הנשיא כתב שם והטון הכמי המחקר אמרו כי החאב להנאת עולם וכו'. ויוכל להיות כי שניהם לקחו דבריהם מספרי הפילוסופים הערביאים. וגם הוסיף הרמב"ם הרבה על דברי הנשיא בהערות והארות על דברי רז"ל.

ג. (ע) "החכם הגדול החוקר המופלא מהרשד"ל העירני כי המפרש על הלכות קה"ה (פ"י) העיר, שנמצא מאמר ארוך בתוך כ"י רבינו הרמב"ם והוא פירוש על יסוד תקופת רב אדא, והפירוש הלז נמצא ג"כ בס' העיבור צד 88" ע"כ, ובהערה 5 מציג לשון המפרש בשם קונדרס הרמב"ם ודברי ס' העיבור זה לעומת זה באורך, למען יראה הקורא כי הוא הוא רק במעט שינויים. והנה זה מהרשד"ל נ"י ידידי ואהובי הוא מאז ועוד גם היום, אך לדאבון נפשי לא היה עד כה מידידי הרמב"ם ז"ל. ואולי נתעורר בקרבו מחדש רוח אהבה אליו אכן ראיתי פה הכרח לנקות כל שמץ כתם מאדוננו הר"ם ז"ל, בל יתראה כאילו רצה ח"ו להתקשט בעדיי וזולתו ובהעלמת שם בעליו. וביחוד אחרי ראינו (פ"י ב') כי ראה ס' העיבור והללהו, ולהסיר השד כזה גם מלב ידידי זה מהרשד"ל נ"י ולהצדיקו גם בעיני החודרות בכל ענין, אך כהות לפעמים טראות באור פני משה מיימוני — ואעיר בתחלה, כי המפרש שם כתב בזה"ל, נמצא כתוב בכ"י הגאון רמז"ל בקונדרסין בענין זו החקופה. ארז"ל הקדימה התקופה למולד לדברי רב אדא כו' ע"כ. ומה נקל להיות כי העתיק הרמב"ם לעצמו ולצרכו דברים מן שער ד' ממאמר השלישי בס' העיבור, והיה לו לקונדרס בפ"ע לעיין בו לפרקים. וזהו מ"ש בקונדרסין ר"ל לא באיזה מהיבוריו שחיבר על שמו בעצמו. אולם יוחר מבורר עוד ביטול כל החשד למעיין היטב, אחרי נבחון כי לא יחל לשון ס' העיבור במפרש שם, מן המקום אשר נרשם עליו, "נמצא כתוב" וכו', והיינו מן הקדימה התקופה וכו' וכאשר העמיד כ"ח התחלה זו לעומת זה, כי אם מתחלת

דברי המפרש לרש פ"י מקה"ח. והיינו מן „שנת החמה לדברי רב אדא בר אבהו כאשר אדם סבין מטעמו" וכו'. ובוה"ל סמש מתחיל ג"כ שער ד' ממאמר ג' בספר העיבור (צו 87) רק בהוספת מלת [מדת] בתחלתו והולכים שתי הלשונות בשיווי, עד „ואם תשאל" בדברי המפרש, ומשם הולך מאמר ארוך מן דף ע"ו ריש ע"ד עד ריש דף ע"ו. (ד' יעניין) ומסיים „שהוא ג' ניסן". ואח"ז חבאנה התיבות „נמצא כתוב בכ"י הגאון וכו'. וכל המאמר הזה המפסיק באמצע דברי ס' העיבור מן „ואם תשאל" כו' עד „נמצא כתוב" לא נמצא ממנו דבר בס' העיבור. וכשאחה מצרף תחלת הדברים של המפרש. עד ואם תשאל" עם יתר הדברים שם לפנינו אחר „נמצא כתוב" תראה כי נעתק שם כל שער ד' ממאמר הג' של ס' העיבור מתחלתו ועד סופו בלי גרעון. אכן כפי מה שהעמיד כ"ת רק מן ארו"ל הקדימה התקופה למולד וכו' נראים הדברים כמו קצוצים מתחלתם. ונראה עוד ברור כי זה המאמר המפסיק מן „ואם תשאל" עד „שהוא ג' ניסן" נעתק מהנה בגליון מס' העיבור במקום ההוא. והראיה על זה כי נכפלה שורה אחת והיא, הקדימה התקופה וכו', הבאה בתחלה קודם ההפסק ועוד בסופו אחר „נמצא כתוב" וכו', וכפל כזה לא היה יכול לבא רק ע"י העתקה מהנה בגליון הספר, אשר הציון הרשום בפנים להראות על מקום ההנה, הוא מביא לרוב ספק אם ההנה מוסבת על שורה הקודמת או על המאוחרת לה, ועי"ז כשמעתיק אח"כ הדברים מנוף הספר והנה באמצע, מכפיל השורה האחרונה שלפני ההנה ומעמידה עוד הפעם אחריה —. ועתה כאשר נעמוד על התיבות נמצא כתוב בכ"י הגאון רמז"ל בקונדרסין וכו' יקשה עלינו לכאורה, אם הכוונה על כל הדברים הנמצאים במפרש שם בזה הפרק, והם כלם [מלבד ההפסק] מס' העיבור, הנה אין כאן המקום הראוי לרשימה כזו, והיא תמצא תמיד או לפני התחלת המאמר או אחרי סופו, ולא באמצע. ולכן אין ספק כי רשימה זו מוסבת רק על ההפסק לבד, והוא הנמצא בכ"י הגאון רמז"ל, והוא אשר לא נמצא בס' העיבור —. והכוונה ע"כ מן ההפסק [המוסיף על גוף המאמר] נמצא בכ"י הגאון ז"ל. ויותר עוד נלע"ד כי גם זה ההפסק לא יצא מתחלה מתחת יד הרמב"ם בעצמו, כי היא כבר נעתקה מהנה שעל גוף הספר. ואולי הרמב"ם ז"ל או חכם א' קודם לו והרמב"ם ז"ל אחריו העתיק לו את ההנה בפ"ע, ורשם כי מקומה הראשון היה באמצע הדברים של ס' העיבור, והמפרש ז"ל עירב הכל ביחד והעתיק עוד

בשיבושים ותיקף אחר „נמצא כחוב” יש ב' שיבושים בשורה ראשונה „ארז”ל הקדימה התקופה” מה זה ארז”ל? והיכן מצאנו זה לרז”ל? ובס' העיבור וכן בתחלת דברי המפרש לא נמצאה מלה זו. ואולי צ”ל אר”א ז”ל ור”ל אמר ר' אברהם והוא בעל ס' העיבור, או „אמר ז”ל” והוא ע”ד מנהג הסופרים הערביים, כי לפני כל מאמר הנעתק סוולתם. מתחילים במלת „אמר” — „הקדימה התקופה למולד לדברי רב אדא צ”ל למולד ניסן, כמו שהוא על נכון למעלה אצל המפרש בתחלת הפרק ובס' העיבור — ועוד ס' תרמ”ב [כן הוא לפני בדפוס עטנין] צ”ל ט' תרמ”ב ג”כ כנ”ל שם ושם — ונראה שהמפרש העתיק עוד באיזה מקומות מס' העיבור מבלי ציין מקורו. ואולי אמר זה באיזה הקדמה קטנה לפירושו זה על הלי קה”ח — ועכ”פ נקינו לע”ד את האדם הגדול אדוננו הרמב”ם ז”ל מכל שמץ והיינו מהתפארות דבריו זולתו.

ד. מענין לענין באותו ענין. אחרי הוליכנו מערכי הגיוני גם פה, כאשר הרגלתי כפעם בפעם, להליץ בעד גבר הנשא הלזה המימין בכל דרכיו, אשר מני דורות רבים ועד עתה לא היה צריך עוד למליץ להגיד לאדם ישרו, כי לא היה נמצא מעמים עליו שמץ חטא וחסרון, רק עתה בדורנו בפרוץ ההגיון ושגיון בכל דבר ובכל איש מקדמונים ועד אחרונים, ואין נקי ואין בטוח מכל פגע וכל קטטה, יסובו גם עליו רביו להשפילהו מטצבו הרם; אמרתי מדי אתאמץ להסיר ממנו חשד כזה הנזכר למעלה (בסימן הקודם) לא אעזוב עוד את הדבר הזה, מבלתי לגול מעליו חשד דומה לזה ממש במקום אחר — ושם נשמח עוד לשמוע גם מהלליו מפי רב מצויין בדורנו. כי הנה זה ספר דרכי משנה הנזכר למעלה (סי' ב') נכבדות מדובר בו, ויש בו חקירות מושכלות על התנאים בעלי משנה הראשונים והאחרונים, ועל זמניהם בכל ענין, וגם כללים נחקרים במשנה בבינה ובדעת, ובשגם יש בו השגות על זולתו ועוד איזה הערות והוכחות בלתי מגיעות אל המטרה, [ואין פה המקום להראות זה] בכל זה לא נוכל להחריש בדיו וחין ערכו ורב תועלתו בהראות הדרך לכל הוגה בתורה המסורה. והוא מדבר ג”כ בדרישות יקרות על מפרשים הראשונים של המשנה, ונקל לדעת כי אדוננו הרמב”ם ז”ל, הוא היותר גדול ביניהם ועליו ירחיב מדברותיו יותר, ובהן יתן שמחה רבתי לכל הישרים בלבוחם היודעים היטב להעריך מעלות הגדולות של הרמב”ם ז”ל, כי יהללוהו ויגדלוהו בשבחים נפלאים ונעלים מאד. ומה רב העונג

אשר תמצא בזה כל נפש טהורה מחלאה הזמן, לשמוע דברים
 כאלה מפי חכם מפואר כזה בדורינו זה, כמוצא מקור מים חיים,
 בארץ ציה ועיפה בלי מים. והוא ראש הישיבת המפוארה בתורה
 ובמדעים אשר בק"ק ברעסלוויא יצ"ו — והנהו כותב על הרמב"ם
 בלשונות אלו (צד 320) "ומזה יודע הדרך אשר דרך בה משה איש
 האלקים. אך נקדים עוד לדבר על המעשה הגדול אשר עשה משה
 לעיני כל ישראל לפנות לו מסילת חדשה. והכל לשמו הודיה יחנו,
 כי היה עליו פי שנים ברוח אלקים רוח ידיעה. ורוח בינה יחידה"
 ע"כ. ובהקדמתו לספר זה יוסיף לו הכנוי הנכבד אשר בו נקרא
 מכתה מחברים מפורסמים בדורות החולפים וו"ל, "ומאור עינינו הנשר
 הגדול רבינו משה בן מימון". ואחרי כל אלה נמצא אצלו בכל זה מקום
 אחד אשר יש לעמוד עליו, למען נקות את המשובח מהעמסה הרומה
 לזו אשר זכרנו [בימן הקדם] וזה כי בין מהלליו כתב (צד 323) וו"ל
 ודבריו [במ"י המשניות] ריש מס' תרומות בענין הפעלים הנמצאים
 במשנה על בנין הדרש וכי אין זה השחתת הלשון, יקרים מאד.
 וכן מ"ש כלאים פ"ב מ"ג בענין יופך ואופך" ע"כ. וכשני דפים אח"כ
 (צד 327) בהערה, כתב וו"ל, דברי הרמב"ם שכתב בענין חרם ויופך
 במסכת תרומות וכלאים נמצאים בס' הרקמה ע"כ. והערה זו לא לבר
 כי מבטל השבח שכתב עליו בזה (צד 223) אך גם מהפכת אותו קצת
 לצד שכנגדו, כי יותר אשר הרברים יקרים מצד עצמם, יותר יפלא
 למה לא העמידם הרמב"ם על שם בעליהם, וכותבם בסתר כאילו
 נובעים ממנו — ? אכן המעיין היטב בשני הספרים היינו ברקמה
 ובפירוש המשנה לר"ם וו"ל, לא ימצא טאוטה להחפלא או גם להעמים
 איזה חשד קטן על זה המאוחר — ר"י בן גנאה וו"ל כתב בהקדמתו
 לרקמה (צד ה') וו"ל כי רבים מן המקנאים באנשי החכמה בומננו זה,
 ובלבר [כמו "ביחוד"] בארצנו זה, מביאה אותם הקנאה בהם עם
 הסכלות, להתעולל עליהם [על ר"ל במשנה] בענין נפלא וכו', ויותר
 נפלא ומגונה בזה מטעשיהם ונגלה מסכלותם, מה שהם תופשים
 עלינו עדה המפרשים כפרי האלקים, בהביאנו עד מן המשנה, בעבור
 שהם טוננים אותה ממה שנמצא בה מסלות זרות יוצאות חוץ להקשת
 הלשון, כמו מה שנאמר לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה, אמרו
 כי זה טעות כי התיו מן תרומה איננה שרשית וכו', ומענו עוד באמרם
 התחיל ויתחיל כי התיו בתחלה נוספת כי הוא מן החל הנגף (במדבר
 י"א) וכו'. ומענו עוד באמרם יופך בענין יהפך כאשר אמרו (כלאים

פ"ד מ"ג) ימתין לה עד שתתליע ויופך כו', ואח"כ אופך ע"כ. ותירוציו
 שם על כל אלה (סוף צד ט') כי גם היו"ד של מתיהדים במקרא
 יתירה, כי הוא נגזר סן אודה את ה' [ובאמת אינו כן, כי מתיהדים
 הוא רק מן שם עצם פרטי של יהודה] וכן עשו בעלי המשנה בלא
 יתרום ואם תרם, כי כאשר רב שמושם בתרומה אמדוהו אופד
 הגמולה הוואת (ש"ג י"ט) כו' (צד י) אבל ויופך היתה דעתם בו שראו
 [צ"ל שראוי] להמיר ה"א הפך באל"ף, ובא אפך על דמיון אמר
 ע"כ. והרואה יראה כי לא ר' יונה היה המעיר על לשונות זרות
 שבמשנה כי אם איזה מאנשי דורו מדקדקים, ותשובותיו עליהם אינן
 כ"כ מספיקות — ודברי הרמב"ם ו"ל בזה הענין ראויים להעתיקים
 פה וו"ל (בפירושו לריש תהמות) אמרם בכל המשנה תרם ותורם ויתרום,
 בעלי הלשון האחרונים מקשים על זה, ואומרים כי השרש הרים
 ומרים וירים. וזו אינה קושיא אמיתית, כיון שעקר כל הלשון מן
 הלשונות הוא חוור למה שמדברים בו בעלי אותו הלשון ומה שנשמע
 מהם, ואלו בעלי המשנה בלא ספק עבריים היו במקומן ד"ל בארץ
 הצבי, ונשמע מהם ל' תרם ובן נשתמשו, הנזה זו ראייה שהוא מקובל
 בלשון ושזו המלה לשון מלשונות העבריים, ועל זה הדרך תהיה
 תשובתך לכל מי שיאמר מן האחרונים שלשון המשנה אינו צח, או
 שהם נשתמשו במלות שאינן כראוי בלשון, וזה העקר שזכרתי לך
 אמתי אצל החכמים השלמים המדברים על הדברים הכלולים כל
 הלשונות כלם ע"כ. ויראה נא הקורא כי גוף ההערה והקושיא על
 הלשונות שבמשנה הנראות נגד מהלך לשון עברית, איננו לוקח
 לעצמו בסתם ח"ו, רק מביאה בשם בעלי הלשון האחרונים, והם
 הם אנשי דורו של ר' יונה אשר הוא מביאם בענין זה. אכן תירוץ
 הקושיא כתב על שם עצמו, ואיננו זה של ר' יונה רק יותר נכון
 ומחקבל ממנו. ובשגם מ"ש כי בעלי המשנה עבריים היו במקומם
 ונשמע מהם ל' תרם ובו נשתמשו" נראה קצת בלתי מיוסד בתולדות
 הזמנים, כי בזמן בית שני בעת הצעת המשנה דברו היהודים כפי
 הנורע בלשון סורסי לא בלה"ק, מ"מ יצדק מאד בנוף דבריו, כי
 אמנם ר"ל העמידו במשנה כמה מלות ושמות התאר מלשון עברית והם
 בלתי נמצאים לפנינו בספרי תנ"ך, רק כפי מה שקבלו אותם מקדמונים,
 שארית הפליטה מלה"ק בעת היחה חיה ונדברת כמו שהראתי זאת
 בתולדות רבינו נתן (הערה ה) ויהי' פעל תרם כאחד מהם, וביותר
 יכוננו דבריו לפי מה שהראת ברור שלפנינו החכם הגדול חוקר ומעמיק

בלשונות מוהר"ר וואלף היידענהיים ז"ל, בספרו מודע לבינה על התורה (במדבר ל"ד ה') בהלק הבנת המקרא, כי כבר בנו העברים פעלים חדשים כאלה גם בעת היתה לה"ק עוד נדברת וכמו משרש אבה שהוראתו חשק ורצון, ושם דבר ממנו בתוספות תי"ו בראש התיבה, גרסה נפשי לתאבה (תהלים קי"ט ב') ונשתרש בו התי"ו ונתהוה ממנו שרש תאב, ובנו ממנו בנין הקל הנה תאבתי לפיקודך. (שם שם פסוק ט') כי ועל ההקש הזה אמרו רז"ל התחיל ומתחיל משם דבר תחלה ומשרש חל, ואמרו תרם ויתרום משם דבר תרומה ומשרש רום, ואינם שלא כמשפט הלשון אבל מיוסדים על המנהג שהתנהגו בעלי הלשון ע"כ, ודבריו מושכלים ונכונים מאד. ואני הוספתי עליו עוד בע"ה להראות בנינים חדשים כאלה עוד בספרי תנ"ך. ועכ"פ יצדקו עי"ו יותר דרכי הרמב"ם במ"ש עברים היו במקומם ובו נשתמשו, ר"ל כי הקדמונים בין בעלי המשנה קבלו הפעל תרם כפי מה שנשתמש בו מכבר בעוד לשון עברית נדברת וגם בימיהם עוד. לא לקח איפא הרמב"ם ז"ל מאומה מדברי ר' יונה בס' הרקמה, רק מביא האחרונים במדקדקים אשר יביא גם הוא, ומשיב עליהם את אשר לא השיב הוא בתשובה יותר מושכלת —. ובכלאים (פ"ב מ"ג) כתב הרמב"ם ז"ל בפירושו וז"ל. ויופך ויהפך אחד, והם הבקיאים בלה"ק אפשר שהיה אצלם זה הלשון שהיו אומרים הופך ויופך ועינים אחד, וזה איננו חידוש בלשוננו, שהרי יאמר ילך והלך והם שני עקרים משתנים ועינים אחד, וכשהיה העבר הפך [צ"ל יפך] יהיה הפעל העתיד ממנו יופך ואופך ע"כ. ופה לא היה צריך להביא את אחרוני המדקדקים, כי הזרות של אופך ויופך נראית בהשקפה ראשונה לכל קורא. אכן גם פה תשובתו יותר מושכלת מזו של ר' יונה ז"ל.

ה.) ועתה אבקש רצון מקוראים ישרים לבלתי יתלוננו על כי במאמר אודות הולדות קדמון ראב"ח ז"ל הרשתי לי לערוך דברים עוד המתחסיים לאדוננו הרמב"ם ז"ל המאוחר ממנו. ונחשוב כי גם נפש הצדיק ראב"ח תגיל עת תשקיף ממעון קדשה, כי סיפור פעליה בתכל ארצה, הסב גם משפט צדק לרעותה היא נפש הנשאה של הרמב"ם ז"ל —. ואחרי הביאנו הענין להגן עליו מדמיון העמסה הנמצא עליו בספר הנכבד דרכי המשנה, לא נעזוב עוד מקום אחד שם (צ"ד 324) אשר בו נראה כמכביד ארבע קושיות על פירוש המשניות שלו מבלי הישיר רק אחת מהן. האמנם כתב שם אח"כ (צ"ד 325) וז"ל אך כאשר נרד לקורות פירוש זה יסורו כל הקושיות וכו'. אכן בכל זה לא

הסיר אח"כ מן הזרות רק השאלה האחרונה ורק ע"ד השערה וגם היא אך למותר לע"ר, כי כל הקושיות נצבות רק למראה עין, וכמעט עיון תחלפנה ותהיינה לאין. ונציג אותן פה על הסדר עם תשובת כל אחת מהן בצורה זו"ל. "דברי הרמב"ם בפירושו הם לפעמים קשים להולמם".

(א.) "ע' יבמות פ"ה מ"ג, וכבר כתב הרשב"א שם בחידושו (להג' נ"ב) תמיהא לי טובא פה קרוש היאך יאמר דבר זה"

ע"כ.

התשובה. הנה ראוי לאמר על הרשב"א ז"ל כל המליצה שאמר פה על אדוננו הרמב"ם, ותמיהא עליו טובא איך יתמה בחנם על דבר ישר ופשוט. והרמב"ם כתב שאם נחלצה שבה ערוה כבתחלה לפני טות אחיו ע"כ ור"ל לענין קדושין של זה האח שאינן תופסין בה, כי ע"י החליצה נעשית לו כערוה, וכמו שלא היו תופסין הקידושין שלו בחיי אחיו, והוא רק שונה בזה לשון הברייתא שם, לדברי ר"ע שהיה עושה חלוצה כערוה ור"ל ג"כ לענין קידושין לא שיהא חייב על ביאתה מיתה. ואעפ"י שאמר ר"ע בלשון סתמי חלוצה כערוה, כוונתו בכל זה, כי רק בזה היא רומה לערוות של חורה אשר בכללן גם אשת איש (ע' הוס' קידושין י"א), לענין קידושין, דסבר אין קידושין תופסין בחייבי לאוין. והרמב"ם ז"ל כתב כן בביאור ומפרש דבריו יותר מר"ע, וז"ל ואמנם זה דעת ר"ע דס"ל אין קידושין בחייבי לאוין לפי שכשנחלצה חורה ערוה כמו שהיתה קודם מיתת אחיו ע"כ. ואין ספק א"כ שכיוון רק לענין קידושין והרשב"א פי' כן בעצמו דברי ר"ע. ותמיהתו על הרמב"ם כמעט אינה מובנת.

(ב.) "ובחים פ"ד מ"ב פירש וז"ל אמר רחמנא בפר החטאת הקרב ביוה"כ ולפני הכפרת יזה שבע פעמים וכו', ואמר בשעיר החטאת שחברו שעיר המשחלק כאשר עשה לדם הפר, ר"ל שיהו שבע פעמים, ומורה שהויות שבפנים מעכבות זו את זו וכו'. ע"כ. והברייתא ל"ט שם אשר סמנה יוצא זה הלימוד מראה בפירוש. וכן כל הסוגיא שם, דהלימוד הוא מפר העלם דבר ולא מפר ושעיר דיוה"כ עכ"ל.

התשובה. לא הכל נלמד שם בהחלט מפר העלם דבר, וביחוד פר ושעיר דיוה"כ, והסוגיא שם מראה בפירוש להפך, דאמרינן החם (הג' ט' ע"ב) לפר זה פר יוה"כ למאי הלכתא אי לעכב חוקת כתיב ביה אמר ר"נ בר יצחק לא נצרכה אלא לר' יהודה דאמר כי כתיבא

חוקה כו' אלמא דלח"ק דר"י לא ילפינן עיכוב הזאות של יוה"כ מפר
 העלם דבר כי אם מהחוקה דכתיב אצל יוה"כ וכן אמרו במקום אחר
 בסתם (מנחות כ"ז ע"א) ו' הזאות שבפרה מעכבות זו את זו חוקה. ו'
 הזאות שעל בין הברדים ושעל מובח הוהב ושעל הפרכת מעכבות
 זו את זו, דיוה"כ כתיב חוקה. דפר כהן משיח ודפר העלם דבר
 של צבור ודשעירי ע"ז כדתניא ועשה לפר כו' שאם חיסר א' מן
 המתנות לא עשה ולא כלום ע"כ. והנה מביא שם רק תחלת הבריתא
 דזבחים (ל"ט א') והשמיט כל היתר שם. וזה דהתם למד מן כאשר
 עשה לפר זה פר יוה"כ, וכאן הקדים כבר דיוה"כ חוקה כתיב ביה,
 וא"כ הלימודים שם ופה אינם מחאימים. והרמב"ם בפירושו למנחות
 (פ"ג פ"ו) אחרי חשב בפרטי כל הזאות שבפנים, של יוה"כ והעלם
 דבר וכו' ומביא על כל א' מקראות הנאמרים בענין כתב ו"ל וכמו
 אלו ההזיות בעצמן ובאלו המקומות זורקים מדם שעירי עכו"ם וזו
 קבלה, וממנה למה שנאמרו בפר הבא על כל המצות, פר חטאת,
 לרבות שעירי עכו"ם לכל האמור בענין כמו שבארנו בד' מובחים ועל
 כל כלל מאלו הזאות הוא אומר מעכבות זו את זו, וכלן סמכו אותן
 לרמזים שיש בפסוקים ראה על שיהו מעכבות, אבל הענין קבלה
 בדינו ע"כ. ומסוף דבריו נראה בעליל כי חושב כל הלימודים שם
 בבריתא דזבחים רק לאסמכתות והעיקר הוא הקבלה שבידינו. ומ"ש
 כמו שבארנו בד' מובחים, קרוב שהוא ט"ם פשוט וצ"ל כמו שבארו
 ר"ל בתלמוד, כי הוא לא ביאר שם רק הזאות של יוה"כ. או שאמר
 שם הזיות של יוה"כ רק לדוגמא כי על דרך זה כתוב ג"כ בשאר
 הזאות אמנם בעבור שהדבר בקבלה ולמדו רק באסמכתות, הרשה
 לעצמו לכהור בפשוט יותר אצלו מן המקראות ועזב גם לימוד של
 חוקה על העיכוב אשר למדו ממנו במנחות, ובחר לו לימוד אחר
 יותר קרוב בעיניו. והרב בעל דרכי המשנה השמיט דבר קטן בפירושו
 הרמב"ם למשנת זבחים והוא גדול בעינינו, ו"ל שם ומורה שהזיות
 שבפנים מעכבות זו את זו, לפי שהכתוב מבאר מספרם ע"כ. ור"ל
 מביאר המספר, שבע פעמים, נראה שרצה בעיכוב אם הסר אחת
 מהן, שאל"כ היה לו לאמר והזה כמה פעמים וכדומה, והנה זה
 המספר הסבואר בא כן בכל הזיות שבפנים ונלמד ממנו אצל כלן
 העיכוב מלבד שעירי עכו"ם שהיה צריך לאסמכתא ולימוד. אך
 באמת גם אותן היה יכול ללמד מפשוטו של מקרא, שהרי שעירי
 עכו"ם הנאמרים בפ' שלח לך, הן על העלם דבר של כל המצות,

ופר העלם דבר הכתוב בפ' ויקרא (ר) הוא של מצוה אחת, ולא יהי' העלם של כל המצוה קל ונגרע מן העלם אחת מהן, ועפ"י שיטתו הולך הרב גם בספרו יד החזקה ו"ל (פ"ב מפסולי המקדשין ה"ג) כל הדמים הניתנין על טובח הפנימי אם חסר אחת מהן לא כיפר אלא כולן הן עיקר הכפרה שהרי הכתוב הקפיד על מנין שנאמר שבע פעמים ע"כ. הנה כלל בזה הטעם כל עכובי המנין של הויות שבפנים בקרבנות שונים בעניניהם, כי בכלם מבואר המנין. ויותר מזה נראה שהרמב"ם ז"ל מצא לו סיוע בזה גם בדברי רז"ל, היינו שביאור המנין יורה על עיכוב החסרון מן המנין, וזה בספרי (פ' חקה) ו"ל שבע פעמים (אצל הויות פרדה) שיהו מעכבות זו את זו שהיה ברין וכו' ת"ל שבע פעמים שיהו מעכבות זו את זו ע"כ. והרי זה מבואר כדרך לימוד הרמב"ם. והנה גם בפרה למדו בש"ס (פנחות כ"ז ע"א) רק מן חוקה דכתיב ביה, והרמב"ם משך זה הלימוד של שבע פעמים על כל הקרבנות שנמצא בהן זה המספר מבואר. ומה שהעמיד בפירושו (פ"ד הזהים) זה הטעם רק להויות של יוה"כ, נראה רק לדוגמא כנוכר ונראה עוד בעבור שהפרישו כבר בתלמוד לימוד הויות של יוה"כ מלימוד של פר העלם דבר ויחדוהו בטעם חוקה, והרמב"ם חידש בו טעם אחר אשר יכלול גם עיכוב של שאר הויות, לכן אחז הויות יוה"כ כמו דוגמא לכלן. ומה שעזב בזה לימוד התלמוד ובחר דרך לעצמו ללמד על הכלל כלו מה שנמצא בספרי רק על פרט אחד, אין חידוש כלל, כי זה דרכו במקום שההלכה תשאר על מכונה כפי הקבלה, ואין נ"מ עוד בין אופני הלמוד ממקרא, או בחר לו את היותר קרוב בעיניו. וכזה הביא הרב בעל דה"מ בעצמו (צד 323 הערה 4) מספר הי"ד במ"ש (הל' המידין פ"ו הי"א) על ממחרת השבת שאין זה שבת ממש אלא יו"ט ראיה חדשה נגד ראיות אחרות ושונות על זה מן התנאים. והנה שם כתב ג"כ מקודם מפי השמועה למדו כו', והוא ע"ד שכתב פה בפירושו המשניות וסמכו. אותן לרמזים כו' אבל הענין קבלה בדינו ע"כ ומכ"ש שיש לו עוד פה סיוע מהספרי. — ועפ"י נתישבה היטב קושית הרב בעל לח"מ (הל' פסולי המקדשין שם) שכתב ו"ל, שהרי הכתוב הקפיד על מנין קשה דלא אמרו טעם זה בפ' ב"ש (ובחים דף ל"ט) אלא משום דכפילין וכתיבן. ורבינו ז"ל הניח הטעם האמור בגמרא ולא ידעתי למה ע"כ. והנה זו הקושיא של הלח"מ על ס' הי"ד, היא בעצמה הקושיא של הרב בעל דה"מ

על פירוש המשניות לזבחים, ושהיה מיושבת על נכון עפ"י מה שהראינו —.

ג.) "וכן נראה לפעמים שדבריו אינם בדיוק הגון כאשר יאות לשך וגדול כסדרו ע' כתובות (פ"ג ט"א) ואמרו אשת אחיו וכו' והוא "לשון קצר מאד והיה לו ג"כ לפרש היאך חייב קנס על אשת אחיו ע' בירושלמי ובתוס' שם" ע"כ.

התשובה. באמת דבריו הם בדיוק הגון מאד כאשר יאות לו, והלשון איננו קצר כלל, ולא היה צריך להעמיד השאלה היאך חייב כו' כי היא תעמוד בעצמה נכח כל מעיין במשנה, ותעוררהו לעמוד ולהחבונן, כי חושבת בין הנערות שיש להן קנס, הבא על אשת אחיו ועל אשת אחי אביו, ומסיימת, אעפ"י שהן בהכרח אין בהן מיתת ב"ד, ויפלא בעיני הקורא היאך אפשר זה אצל אשת אחיו, אם אחיו חי היא אשת איש ג"כ ויש בה מיתת ב"ד, ואם מת והיא בהכרח עדיין בתולה שבעולה אין לה קנס, א"כ לא היה לה בנים והיא יבמתו ואין בה גם כרת. ולכן פירש הרמב"ם בקצרה כדרכו וז"ל ואמרו אשת אחיו ואשת אחי אביו, אפשר זה [בוה] יורה כי צריך להמציא איזה אפשרות בדיון זה שיוכל להאמר, כגון שאחיו או אחי אביו ארס אשה והיא בתולה ונתגרשה מן האירוסין. ע"כ ובמעט מלים האלה תירץ ב' הקושיות. והראי' עוד שדבריו פה הם בדיוק הגון, שכפי הנודע רש"י ז"ל שומר לשונו מאד בפירושו מבלי לקצר ומבלי להאריך יותר מראוי, כתב ג"כ פה מבלי להעמיד השאלות היאך חייב קנס כו' וז"ל ועל אשת אחיו שנתקדשה לו לאחיו וגירשה שאין בה מיתת אלא כרת. ועל אשת אחי אביו שנתקדשה לו וגירשה ע"כ והם הם דברי הרמב"ם, רק הוספה קטנה יש ברש"י "שאיין בה מיתת" כו', והרמב"ם ז"ל דלג על זה וחשב למותר, מפני שמוכן מעצמו, והראיה גם על זה, מדברי הרע"ב שגם הוא רק מפרש המשנה והוא קיצר גם סוף דברי רש"י, וכתב ממש כדברי הרמב"ם ז"ל, רק השמיט עוד ב' תיבות שחשב הרמב"ם לנצרכות והן "אפשר זה" וא"כ לשון הרמב"ם מדויק מאד, יותר מלשון רש"י ויותר מלשון הרע"ב, האמנם בירושלמי המובא שם בתוס' מוצא דרך אחר באשת אחיו והוא כשמת מן האירוסין ויש לו בנים מאשה אחרת, והוא מעט יותר רחוק מאפשרות של רש"י ורמב"ם ורע"ב. והה פשוט ואמת.

(ד.) "שם מ"ב מ"ג. ואין הלכה כר' יהודה והלכה כר"ע, והני ב' הלכות רחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב" ע"כ.

התשובה. הפלגה יתירה ונפלאה בלשון מ"ש "כרחוק מזרח ממערב" כי אמנם ב' המשניות של ר' יהודה ור"ע סמוכות זו לזו ממש במקום, חוברות אשה אל אחותה וכאשר ציין בעצמו מ"ב מ"ג. וגם לא היו מעולם נפרדות זו מזו אצל מחבר פי' המשנה, כפי אשר ירצה זה הרב לשער להלאה (צד 325) ובהפך, בעבור שהיו דבקות אצלו ולא היה לו מה לחדש בפירושו על משנה ג', ציין לבסוף בקיצור על ב' המחלוקות הנמצאות בב' משניות הסמוכות האלה, אין הלכה כר' יהודה [בתחלת המשנה] והלכה כר"ע בסופה. וזה דרכו פעמים הרבה לציין בסוף המשנה הלכה כדברי מי. וכמו שהביא זה הרב בעצמו למעלה שם, מקומות שהניח בלי פירוש, וציין רק ההלכה — וראוי להעיר פה כי חלוקות המשניות בכל פרק לא היו קבועות מעולם על אופן שזה, והסופרים חלקו אותן להם איש כפי צרכו והפצו. ונמצא כמה פעמים פירוש רש"י על משנה הנמצאה לפניו בתלמוד בבלי, כמה דפים מקודם, אך לפניו היחה במקום המאוחר בפ"ע עם הגמרא עליה. ולדוגמא, ע' פ"ג דתענית בבבלי (דף י"ח סע"ב עד י"ט סע"א) וכל המשניות של הפרק ההוא נמצאות מתחלה קודם הגמרא שעליהן, מחוברות יחד בלי שום ציון חלוקה. ומה שנמצא בסוף המשניות של הפרק לפני התיבות "היו מחענין" מלח [מתניתין], נרשם שם הגה בגליון, "טעות הדפוס." ובכל זה ברש"י שעל הגמרא סוף פרק זה (דף כ"ה ב') מציין קודם הנץ החמה וכו' והוא על המשנה שלפנינו דף י"ט בסוף הפרק, וכן נרשם הגאון רי"ב (שם כ"ה ב') על הגליון "וה"ל מן ד"ה קודם עד ד"ה שכן מצינו" שייך לסוף המשנה לעיל י"ט א' "ע"כ —. ובירושלמי אשר כל הפרקים באים לפני הגמרא ביחד רק בחילוק הלכות מחולק הפרק ההוא על י"ד משניות, ובמשניות שלנו שהן בפ"ע בלי גמרא, מחולקות על ט'. ודומה לזה בכמה מקומות. ועתה אם נבחון משניות שלפנינו ברפ"ג דכחובות נמצא הראשונות עד המפתח נותן ג' דברים, מחולקות בירושלמי על ה' חלקים, והיינו עד י"א. (א) אלו נערות שיש להן קנס. (ב) ואלו שאין להן קנס. (ג) הבא על בתו. (ד) נערה שנחארסה. (ה) המפתח. אמנם במשניות שבפ"ע בלי גמרא מחולקות רק על ד' חלקים. והיינו שהרכיבו משנה ב' וג' ביחד, ואלו שאין להן קנס עם הבא על בתו.

ועד"ו מחולקות ג"כ בבבלי, אעפ"י שלא נרשם שם המנין של המשניות. אכן בהלכות הרי"ף הן אמנם מחולקות ג"כ על ד' אך באופן אחר. אחר משנה ב', בא אצלו הפסק קטן, אך ג' וד' הן ביחד, הבא על בתו עם נערה שנתארסה. ונראה כי היה מחבר גם משנה ב' עם ג' וד', לולא שרצה להפסיק רק בשלש חיבות, "וליתא לדר' יהודה". ותיקף מתחלת אצלו הבא על בתו המחוברת עם נערה שנתארסה. והיא מסיימת, ר"ע אוטר יש לה קנס. ועל זה כתב הוא והלכה כר"ע. ועתה נראה בעליל כי הרמב"ם הלך פה במנהגו לרוב בדרך הרי"ף רק בשינוי קטן, במה שלא הפסיק בין משנה ב' וג' בשלש החיבות, "וליתא לדר' יהודה". ולכן חיבר בקובץ שלו כל ג' המשניות היינו ב' וג' וד' והעתיקן ביחד, והיה לו לסויע, חיבור הראשונות בתלמוד בבלי, וחיבור האחרונות בהלכות הרי"ף. ואח"כ פירש בהן כל מה שצריך פירוש, ומסיים בהעתקת דברי הרי"ף על ראש משנה ב' וסוף משנה ג', ומחברם ביחד. ואין הלכה כר"י והלכה כר"ע. [אח"ו ראיתי שגם הרב הזה מדבר בספרו דה"מ (צד 265) אודות התחלקות המשניות אכן כתב שם וז"ל, "ובנוסחאות של רש"י היתה עוד איזה משנה מחוברת אשר נפרדה בנוסח שלפנינו לכמה חלקים, ולכן בא לפעמים פירש"י על המשנה בפוסקא בגמרא, "ע"כ ודברים אילו אין להם שחר, וז"ל ממש להפך" ובנוסחאות של רש"י היתה איזה משנה נפרדת לחלקים אשר היא מחוברת בנוסח שלפנינו, ולכן בא לפעמים פירש"י על המשנה בפוסקא שבגמרא. [כי שם היה מקומה לפני רש"י].

והנה פה בתהלה מעמיד הרב רק ד' מקומות בפירושו הרמב"ם אשר קשים להולמם או אינם בדיוק הגון, ואותם בארנו היטב ת"ל. אכן בדפים הבאים יעורר עליו עוד איזה תמיהות, וכלן מיושבות אצלנו ג"כ בע"ה בכירורים נכונים, אך אין פה המקום להאריך עוד. ואחרי כל אלה נאווה בכל זה התהלה לרב זה, כי הרבה מאד לספר בשבחיו של אדוננו הרמב"ם ז"ל, להראות רב כחו וחילו, והדברים אשר יוכלו לפגום מעט בכבודו כהודו של מחט, ימעטו מאד בערך הדברים הטרימים את כבודו. ובעבור זה יודוהו כל שוחרי תושיה וישמחו בו כל מבקשי כבוד אומתנו, באשרה כי אַשְׁרָה קורא הדורות מראש לספור בכתוב גדוליה גבר יקר ומצויין כזה בן מימון. וכן זכר זה הרב לטוב ולברכה כל גדולי התנאים בעלי המשנה מקימי ומחזיקי תורתנו, עם כל חקירותיו ההודרות בדרכי מתשבותיהם.

ו. אכן לא בדרך זה הלך רב אחר הוא מתחפש בלבוש אדום להרמב"ם ומכבדו, אך מתחפש נגה עלילות חדשות בעיניו, לאמר כי הרשה לו בכמה מקומות להלך סגור אל כמה הלכות ודינים בתלמוד, או לעובם ולהשמיטם, והם לרוב אלה הדינים הנוסדים על סגולות בלתי טבעיות ומציאת שדים ורוחות רעות וכדומה. ובעבור כן עורך דברים בחלקת לשון לאמר, הרמב"ם לא השגיח על הצעות הלכות כאלה כפי התלמוד, רק כפי היוצא מן חקרי הפילוסופיא אם גם חתנגד לתלמוד, וכאלה דברי חלומות ואמרי רוח בלי יסוד נכון וקיים. וכבר השיב לו בהשכל ודעת תשובות נכונות ומתקבלות, הרב החכם השלם מופלג בתורה וביראה, מוהר"י גוגנהייםער רב בק"ק שטוהלווייסענבורג, במכתבת עתית אישכנזית ישרון לשנת תר"ך, (חדש תשרי צד י"ד וחדש מרחשוון צד פ"ה) והראה לו היטב כי לרוב לא היה הרמב"ם יהודי בהשמטת איזה מאמרים הנראים כדינים ואינם, וכבר קדמהו בזה הרי"ף במקומות ואחריו נהגו כן לרוב הסט"ג ורבינו ירוחם. ולא יאמר איש על אלה הרבנים המפוארים בתורה ויראה כי נתנו גם הם יתרון להלכות כפי הפילוסופיא על הלכות כפי התלמוד, וכי. ונעיר פה על דברי הרמב"ם בתשובתו (פאר הדור סי' קמ"ו) לענין קטלנית ו"ל וחמה אני בשאלה כואת אשר רצו לדמות ספק נפשות הבא בידים שדוהה מילה לספק נפשות אשר הוא תלוי בסול ומקרה ומאורעות רעות בלתי צודקות והכנעת הומנים ושינוי הוסת והולשת הטוגים ואין דמיון בין זה לזה. כי והלכה למעשה אצלנו בכל ערי האנדלוס חסיד כשימות בעלה הראשון והשני ואינה נמנעת מלישא כו' ותכנס להופה ומברכין לה שבע ברכות. כך היו עושין בבית דינו של רבינו יצחק זצ"ל בעל הלכות וכן בבית דינו של רבינו יוסף הלוי תלמידו וכן עשו כל הבתי דינים אשר באו אחריהם וכן פסקנו אנחנו ועשינו הלכה למעשה במצרים מיום שבאנו ע"כ.

והנה הרמב"ם היה נוהר מאד להביא בספרו כל אשר נאמר בתלמוד הלכה למעשה. אך פעמים יש מאמרים שהם רק דברי יהודי או גם רק דברי אגדה ולא למעשה. והיה לו להעליל ג"כ על הרמב"ם מה שהשמיט המאמר של ת"ח שנמצא רכב על בגדיו כו', או ע"ה מותר לנותרו ביו"כ כו' שכבר עמד עליו הרי"ף ו"ל וכדומה. ויש גם מאמרים למעשה והם חיוב שמירת הנפש מפני פחדים בלתי נהוגים עוד, וכבר הרשו להם הגאונים להתחייק בקצת שמירת כאלה ולהניח

קצתם, אכן דתים כאלה אשר נקשרו בהם ענתיים גדולים כמו הביקור
על גט אשה ומיתת הבעל, חלילה לו לרבינו ז"ל להשמיט גם אחד
מכאלה או להביאו שלא כהלכה, והוא מעמידו כפי המוזכר במשנה
וחלמוד אך לא מטעמיה, ולדוגמא (גיטין ס"ז א' יבמות קכ"ב א') שהצריכו
חכמי התלמוד בתחלה לראות בבואה של אדם ובבואה דבבואה,
מפני השדים המתדמים לאדם למען התעותו. והרמב"ם (פ"ב מקיחין
ה"ג וס"ג הבי"ג וע' כ"מ שם ושם) לא הצריך השקפת שום בבואה עפ"י חנא
דבי ר' ישמעאל שם כפי המסקנא כוחבין גט לאשתו אעפ"י שאין
מכירין. (ע' ר"ג להל' הרי"ף שם בגיטין) וכ"כ הרי"טבא בשם רבו דכיון
דלא חיישינן לצרה בשעת הסכנה ה"ה דלא חיישינן לשד כלל ואע"ג
דלא חוו ליה בבואה דבבואה ע"כ. (ע' ג"י ליבמות שם). והש"ג כתב
בשם גאון האידינא לא בקיאות בהאי בבואה היכי הווי כו' — ולא
לכבוד נחשב להרב הזה, כי דימה לירוח נגד הרמב"ם, או בערמה
נגד התלמוד וש"ע חצים חדשים, והמה ישנים נתוצים ודרוכים כמו
יתמוללו — והנה יודה בעצמו כי הראב"ד ז"ל איננו נוטה אל הפילוסופיא
עכ"פ יותר ממנו, ודרך הרמב"ם ז"ל בעיקרי הדת רחוק מדרך
הראב"ד יותר הרבה מאשר הוא מדרך זה הרב, וגם בענינים שאינם
להלכה רק מתפשטים באומה מן איזה אגרות הו"ל, לא חדל מהשחמש
באלה להשיג מהן על הרמב"ם, ועל מ"ש הר"מ ז"ל (פ"ח מהל' השובה
ה"ד) וחכמים קראו דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים סעודה ע"כ,
א"א ואם זו היא הסעודה אין כאן כוס של ברכה וטובה היתה לו
השתיקה ע"כ. ומי כמהו מבין ומעמיק בכל ספרי התלמוד והלכותיו,
וגם כל הלכות הרמב"ם ז"ל פתוחות לפניו אין דבר נעלם ממנו;
ובכל זה לא נמצאה לו גם השגה אחת מכאלה אשר הציע עתה
זה הרב לפנינו על הרמב"ם, להראות כי עוב בזה או בזה דרכי
התלמוד בהלכה, ורצה איפא זה הרב להעיר בנו הרעיון כי נעלה
הוא גם על הראב"ד ועוד על גדולים בדורו החולקים על הרמב"ם,
ביראת הדת ובחסידות, בידיעת דרכי ההלכה בתלמוד וברמב"ם, עד
שהוא כותב כי באופני המחקר הזה, היינו במה שנראה לעיניו כי
הרמב"ם איננו הולך בשלום ובמישור עם התלמוד בענינים ידועים,
הוא המתחיל בדבר, ועוד לא נסה אדם לפניו בכוה, והדבר יבקש
עיון רב וכו'. וכל אלה במחילה מכבודו דברי הבל והתפארות שוא.
וגם פרש מצודים לא חדשים, ולא יצודדו נפשים, נערים יכתובם
ולא אנשים — כי אמנם מאוחרים מראב"ד בלתי מצוינים בידיעת

הלכות, אך באמונה יתירה לכל הזיונות והזיוות, כמו רש"ט בעל ס' האמונות, ובעלי ס' עבודת הקודש ואמונת חכמים, דברו מכאלה. ודרך היתול עורר על כזה הרב בעל מצרף לחכמה. וקודם לו הרב בעל בחינת הדת והוא המתנגד לנסתרות — האמנם הרב הזה לא אל הרמב"ם ביחוד היתה מגמתו, רק לנסות כחו ולהראות כי יש לפעמים רשות ללכת מנגד אל הלכות התלמוד, ורצונו להתקרב בזה בלאט אל דרכי מנהיגים היותר חרשים הקוראים עצמם מתקנים בדתנו, לאהבה אותם ולדבקה בהם. ועל זה נאמר לו כי העביר המועד ולחנם ניגעתו בזה, ולא ייחל להשיגם ולהגיע עדיהם עוד, כי מדי יעמוד הוא עזן על קיר התלמוד ודלתיו, לנסות איך לעשות פרצים קטנים, פרצו כבר החדשים ההם בכל הבנין ודלגו על הרי התלמוד, וקפצו גם על גבעות תורה הכתובה ועקרו מצותיה והשליכו לעת אחרת מאוחרת כאלף שנה מזמן מרע"ה, והפרו בריתות שבת ומילה, ומדם דחו כבר יום השביעי מקדושת שבת אל יום שאחריו כמשפט העמים — ולכן אין טוב לפניו כי אם לשמוע לעצה נאמנה מלב. הכבוד ואל תשפיל יקרך. דרך זה לא יוליד מעלה רק מטה בכל ענין. ועל דברתי כי אומרה זה רק מאשר יכאב לבי, בראותי גבר כזה אשר לא יחסרו לו מדעים ומעלות והוא חכם גם בתלמוד, ועכ"פ יותר הרבה מכל אלה אשר יכסוף ללכת בדרכיהם, גם אותו הדביקתהו מחלת הזמן, לרקוד ולרוץ עם הרצים הלאה הלאה, עד יפגעו בצור מכשול יפלו ולא יוכלו קום. יקח עצה וטוב לו. יוכיח במישור ובלשון צהה לעדתו הקדושה, יערוך בביהכ"נ מקהלות מנגנים כרצונו וכאשר יאהבו עתה כמה עשירים בקהלות הגדולות, ומתעשרים ומתחכמים בקהלות הקטנות, יחקור בפירושי הנבואות והשירים הקדושים, בקורות ישראל והברי הקדמונים, אך אל יחרם לדבר מאומה נגד התורה הכתובה והמסורה, או גם להסב מבוכות נגדה בלב הקוראים, בגלוי או ברמו, כי היא לא תחוס על כבודו, ונפל ממנו רב. ישוב מדרכו ויאשר בארץ, ומשנה כבוד יירש — ועתה נשוב אל עיקר נושא מאמרנו, לדבר אודות הנשיא ראב"ח וחולדתו.

ז. והנה ידעתי גם ידעתי, כי יש גם חכמים אך ביותר מחכמים המתראים כמצחקים על דרשות כאלה והיגיעות עליהן, ומשחמשים בדברי קהלת בחחלת ספרו אשר שם בפי זולתו, כל הדברים יגעים, מה שהיה הוא שהיה וגו' ולכן מה נרויה אם נשמע

על פלוני מחי חבלתו אמו ומה שם מניקתו כי נדע, ואנה ערשו
אם ברבת בני עמון או בבבל רבתי או ברומא רבתי, ודברי חידוד
הדומים לאלה. ואחד הכם בעיניו היה גם הוא כמצחק על מחברי
התולדות ומחפשי דברים קטני הערך, ואח"כ ניסה בכל זה לחבר
בעצמו תולדות חכם מצויין, ויהי לצחוק כי הרבה שגיאות ולא ידע
מאין ולאין. או נועד בו משל משלו חכמים, אל שועל מחבל כרמים,
ועל ענבים מנו רמים, אמר "לחיד לא נטעמים" — ואנחנו לא
נחרפה ולא נסוג אחור מפני המהתלים אשר האנשים וגם ענינים
הגדולים, כחגבים הם רק בעיניהם כי כהות הנה. ואף כי במחקר
על גבר הלוח, גדול ומצויין בתורה ובחכמה וביראה והוא פאר עמנו,
אם נדרוש על מקומו זמנו ועניניו, לא ניגע לריק בע"ה כפי תקותנו.
ונתחיל אודות ארץ מגורתו של ראב"ה. נלענ"ד כי בספרד היה
חי ושם נפטר. ואם היה פעם בצרפת (במהו פראוינצא) היה זה רק לימן קצר
מאד ולא להשתקע. והמתוה הוא יגבל בארץ ספרד, והוא היה שוכן סמוך
לגבול. ולא לבד אשר הוא בעצמו קרא לו הספרדי, אך גם החכמים אשר
היו אחריו בדור הסמוך ובדור המאוחר לו מעט, והם הרז"ה בע"ה, המ,
הרמב"ם, ר"י הישראלי בעל יס"ע, והרב בעל כפתור ופרח.
וכן נקרא מסופרים הראשונים אשר העתיקו ספריו. וגם במדינת
ברצלונא השלים ספרו חשבון המהלכות, והוא מספרים היותר
מאוחרים בזמן חייו. (לקמן סי' ט). ועוד הביא כ"ת בשם החכמים
הגדולים מוהרשד"ל ומהורר יו"ט ליפמן צונץ, וכן בשם החכם
פיליפאוסקי, כי לוח שלו להשבון המולד העריך בס' העיבור כפי
המצב בעיר שוריא — אכן חכמים מיודעים ומצויינים בתלמוד היו
לו כפי ענ"ד במהו פראוינצא אשר עצתם היתה לו לפקודה כאשר
נשמע עוד — ועתה נבהון דעת האומרים כי באחרית ימיו תקע
אהלו בצרפת ונפטר שם. והנה שלשה המה הכותבים התולדותיו והם
א' חכם אחד אשר נאבדו מאחי העלים הנרפסים ממני בענין זה.
והשני. החכם החוקר מוהר"ר צבי פיליפאוסקי בתחלת ס' העבור
אשר הדפיס. הוא כתב וו"ל מארץ ספרד העתיק אהלו לארץ צרפת
ויאסף שם אל עמיו ע"כ. וזה בלי ציון שום מקור ורק על דעתו
לבד לא נוכל לסמוך נגד הראיות שהוכרנו, והשלישי הוא כ"ת
ודעתו כדעת החכם המוקדם, אך עם שתים ושלוש דמיוני ראיות.
האחת, כי יש כותבים בשם הרד"ק שחושב את ר"א בר' חייה בין
חכמי ארצו אף אם לא מצאתי זו ברד"ק ע"כ. כ"ת ישפוט בעצמו

על בירור ראיה כוונ. "יש כותבים". מי המה? בלתי נודעים לי. ומה שכותבים בשם הרד"ק לא מצאת אתה ועל בנין פורח באויר, כזה אין להשען. — השניה כי מצאת בס' העבור (צד 4) ו"ל ואילו הייתי מוצא בארץ צרפת חבור זה בלה"ק שהיה מפרש כל הענין וכי לא הייתי מכניס את עצמי בכל הדוחק הזה ע"כ. אכן להבין היטב דבריו אלה ומ"ש שם עוד להלאה, מוכרחים אנחנו להעיר עוד הפעם על מה שהראנו כבר במקום אחר (במכתב אשר בראש ס' מחברת הערוך מהחכם הקדמון ר' שלמה בן פרחון ז"ל) כי חכמי ישראל אשר בספרד עד כלות האלף החמישי רובם ככולם לא יכלו עוד לכתוב באר היטב בלשון יהודית ותלמודית הקירות הצריכות טענות וראיות, והוכרחו לכתוב כאלה בלשון העם היושב בה והיא ערבית. ולא כן חכמינו היושבים בצרפת, הם למדו כבר מחלפת מאה התשיעית לאלף החמישי ולהלאה לכתוב הכל רק בלשון יהודית ותלמודית, ורש"י ורבותיו ז"ל היו לנו למופת בזה. והטעם על הבדל הזה מבואר שם היטב. וכן נמצאו עוד איזה מליצות כבודות וזרות בזה ספר הגיון הנפש, בשנם יגע מחברו מאד לבאר דבריו היטב. — ומפני סבה זו לא יכלו ג"כ חכמי צרפת ללמוד איזה דברי חכמה ומדע מחכמי ישראל אשר בספרד, כי נכתב ביחוד רק בלשון ערבית, אשר הבינו ממנה רק מעט מצויינים בצרפת. והנה זה ר"א בר חייה נחעורר מחכמי פרובינצא לכתוב למענם חיבורם בלה"ק, בעניני תכונת השמים וחשבוני המולדות, וכתב בהקדמת ס' צורת הארץ וז"ל. וכל ימי דרשתי וחפשתי למצוא היבור בלה"ק מפרש את החכמה הזאת על סדרה ולא מצאתי, ונראתי בעיני כאילו אני מחויב להמציא אותו כפי יכלתי, והייתי מחרשל ומתעצל מעשות זאת, כי לא ראיתי לסמוך על דעתי ולא לקיים דבר זה מעצתי ומרשותי. וכשבאו לידי שורות יקרות וטורים יקרים יוצאים מלפני קציני הדור וגבירו כו'. ויועץ אותי לחבר בחכמת הכוכבים חבור שיהיה מבאר את ענינה כו' מיד השתדלתי לשמוע לעצתו ע"כ. והקדמה ההיא היא כוללת, והיא מתיחסת גם לאיזה משאר ספריו לא לס' צו"ה ביחוד יעו"ש היטב. ועוד נראה דברים כאלה ממנו בהקדמתו לס' התשובות. ועפ"ז נבין ג"כ מ"ש בהקדמה לס' העבור וז"ל ואילו הייתי מוצא בארץ צרפת חבור זה בלה"ק וכי (בנוכח) וכן אלו הייתי מוצא החבורים אשר באו לידי מספרי ספרד הכתובים בל' ערבי שהשלימו כל הצורך הזה, הייתי מעתיקם אל לה"ק כפי יכלתי, ולא הייתי חוקק בהם דבר

על שמי וכו', אבל כיון שלא מצאתי מכל זה כלום, נחתייבתי בעל כרחי שלא בטובתי לבא עד הלום, מפני מצות גדולים וחכמים שצוו עלי לפרש הענין הזה כפי השגת ידי ע"כ. ומכל זה מבואר ההפך, כי בארץ ספרד כתב עפ"י בקשת חכמי צרפת לחברם בלה"ק, אשר לולא בקשתם אולי היה כותבם בל' ערבי כנהוג שם. והראיה השלישית מסיפור שהביא החכם הגדול מהורי"ט צונץ, כי ר' יהודה בן ברזילי הנשיא אלברגלוני היה ביחד עם ראב"ח בצרפת (ולדעתו במרסיליא) ונתוכחו על איזה יום שיהיה מוגבל לחתונה, ורצה ראב"ח לדחותו ליום אחר ולא הסכים לו ר' יהודה ע"כ. אכן התועדות זו של שני החכמים האלה הייתה בלי ספק בעת נסעם יחד מברגלונא אשר שם משכן שניהם כאשר ראינו, לצרפת על החנות קצין אחד. והנה על ר' יהודה בן ברזילי לא נאמר בשום מקום שהיה שוכן בצרפת בעבור שבא שם באכסניא על זמן קצר, וכן זה ראב"ח.

ועוד יש כדמות ראיה רביעית והיא איננה מכ"ת אך מדברי אחד מחכמי העמים והוא די ראססי, היותר מבין אשר ביניהם בקורות ספרי קדמונינו והוא כתב ברשימת אוצר כ"י שלו מספרי חכמי ישראל ה"ל (נובר 1170) ס' התשבורת מהנשיא החכם ר' אברהם בר' חייא הספרדי, כן כתוב בשער הספר כו'. ואחרי רשם המחבר בראשו תכונת החלקים מספרו כתב ה"ל רבים מחכמי הזמן אשר עצתם יקרה לי, יעצוני בל' אלך [אפנה] אל הארץ הזאת, כי בכל ארץ צרפת לא נמצא גם חיבור אחד במדעים האלה כתוב בלשון עברית. ובעבור כן העתקתי עפ"י עצתם מחיבורי הישמעאלים אל לה"ק. ע"כ ועל זה הוסיף די ראססי, כי מדברים האלה נראה אשר כתב חיבורו אל הצרפתים ובצרפת ע"כ. ולפי דעתי יצדק רק בחצי משפטו, היינו כי נראה אשר למען הצרפתים כתב ספרו, אך לא כי בצרפת כתבו, וכמעט נראה להפך, כי הם יעצוהו בל' ילך שמה להנם ולא הלך, רק העתיק בארצו מספרי הישמעאלים ושלה להם חיבורו. ואילו היה בצרפת איזה חיבור בלה"ק באלה המדעים של חשבוני התקופות, היה לוקח לו זה ליסוד ועליו היה בונה חיבורו החדש. אך מבלי מצוא שם חיבור כזה בלה"ק, נשאר על סכנו בארצו, ורק שם היה יכול להעתיק מחיבורי הישמעאלים אל לה"ק, כי בצרפת היה קשה לו יותר למצוא חיבורי הישמעאלים מחיבורים עברים במדעים, ומ"ש, בל' אלך [אפנה] אל הארץ הזאת" ונראה כאילו הוא בתוכה, מי יודע מה כתוב שם בלה"ק, אולי כתוב שם "בארץ ההיא" או

כי מלת „הואת“ מוסכת על ארץ צרפת הנזכרת שם מקודם; לא אל הארץ אשר יושב בה עתה. והנה די ראססי העלים לפנינו לשון המחבר בעברית, ונתונה לפנינו רק בהעתיקה רומית. ובכ"ז סוף הדברים יורה על ההפך מדעתנו כנזכר.

(ח) להערה 7 בתולדות ראב"ח אודות שנות חייו וזמן חובורי ספריו. — ואומרה בתחלה כי על משמרתו אעמודה ואני מחזיק בדברי אשר הבאת משמי שם. כי לפי מ"ש המחבר בסוף פתח כ"ב מספרו צורת הארץ, שנת אלף ותמ"ד לחתימת החזיון אשר אנו עומדין בה, נראה בביאור כי כתב זה בשנת ד"א תתצ"ג ליצירה לפי חשבוננו היום. וטעה רק בזה שם כמה שהשוה זמן התחלת מנין השטרות עם זמן חתימת החזיון, וכן טעו כמה קדמונים רק בזה, אך בנוף הזמן של התחלת מנין השטרות איך הוא לבריאת עולם, הושוו כל הסופרים ואין גם אחד יוצא מ"ללם שהיה בשנת ג"א ת"נ או תמ"ט ליצירה, כמו שבררנו היטב כל זה במקום אחר. ופה יהי לנו לעד ר' אברהם זה בעצמו מ"ש בספר העבור (יש שעד ה') ו"ל. ואומר כי מנין שטרות אשר הוא תחלת מלכות אלכסנדר מקרון הוא חתימת החזיון אשר נחתם בימי חגי זכריה ומלאכי אחר מ' שנה מבנין בית שני והיא שנת ג"א ות"נ לב"ע, ויהיו השנים השלמות בין ב"ע וחתימת חזון לחשבוננו ג"א תמ"ט שנה כו' וחרבן בית היה בשנת ג"א תתכ"ח לחשבון אנשי מורה. ובינו ובין מנין שטרות ש"פ שנה. עכ"ל. והנה פה ביאר יותר טעותו במ"ש כי מנין השטרות הוא תחלת מלכות אלכסנדר ובאמת התחיל כמו י"ב שנים אחרי מותו בזמן סיליקוס אשר על שמו היה נקרא מנין זה בפי כל המחשבים בצמצום (פיליפודישע ארא) וטעו כן רבים עמו. אך במנין השנים של היצירה בעת התחלת מנין השטרות, וגם במנין השנים שלפני זמן חרבן הבית, נשאר על מעמדו בשוה עם כל הסופרים. ועכ"פ ע"י המאמר הזה בס' העבור ידענו בבירור כוונתו בס' צו"ה, כי שנת אלף תמ"ד לחתימת החזון היא שנת ד"א תתצ"ג ליצירה. — ואולם הוצרכתי להוסיף פה כל זה, לפי שמצאתי בספר חדש מקום אחד המשבש ומבלבל עלינו עוד הפעם, כל החשבון של זמן השטרות כפי מה שעולה על ידו חשבון שנות היצירה וגם החשבון עד שנת החרבן, ולא נוכל להחריש לזה, אחרי כי הוא עיקר גדול ויחד במקום נאמן אשר יתלו עליו כל הסופרים צאצאי הזמנים הנתוצים לדעת. ו"ל, ואם נניח שהנסיעה הזאת [של אלכסנדר לירושלים] הייתה בשנת ה' או ר'

למלכותו, יש לחשוב מן העת ההיא עד חרבן הבית שפ"ו או שפ"ו שנים
 ע"כ. ובוה כבר טעה טעות גדולה, כי אלכסנדר מת כפי כל הסופרים
 עד הוקרי דורינו המחשבים בצמצום, בשנת שכ"ג קודם מספר הנוצרים,
 ומספר השטרות הוחל כמו י"א או י"ב שנים אח"כ, והיינו שי"א או שי"ב
 שנים קודם מספר הנוצרים, ומומן ההוא עד חרבן הבית יש ש"פ
 שנה. וא"כ מומן נסיעת אלכסנדר לירושלים שהיה קודם מותו ששה
 שנים ועוד י"ב שנים אחרי מותו, יש איפא הבדל י"ח שנה עד תחלת
 השטרות אשר נוסף על ש"פ ועולה שצ"ח שנה לא שפ"ו —. אכן
 בהערה על זה סותר דברי עצמו בפנים ומוסיף עוד שיבושים יותר.
 וי"ל. עיין ס' מאור עינים פכ"ד ל"ו שעיקר חשבון השטרות הוא
 שפ"ו (?) קודם חרבן הבית, אף שמורגל בפי הסופרים למנות ש"פ
 שנה. ועוד יבואר שם כי החשבון האמתי מביאת אלכסנדר לירושלים
 היא שצ"ה שנה עד חרבן, כי אלכסנדר בא בשנת ו' למלכותו כו'
 וי"ב שנה מלך, וחשבון שטרות (ועליידישע אַרא) מתחיל ט' שנים
 אחרי מות אלכסנדר, הרי לך ט"ו שנים נוספות על ש"פ. ומה
 שאמרנו פה כ' שנה הוא לערך וכי ע"כ. בכל שורה ושורה יש
 ערכוב. בראשונה נבוא אל הכלל כי הוא מחדש לו שני חשבונות
 של שטרות הנכדלים בששה שנים, ועושה לו חשבון הראשון לעיקר
 כי התחלת מנין השטרות היא שפ"ו שנים קודם חרבן הבית, והשני
 אשר יקרא (ועליידישע אַרא) הוא ש"פ שנה קודם חרבן הבית. ובאמת
 אין שום סופר מישראל ומעמים אשר ידע מהבדל כזה. וחשבוננו
 הראשון של שטרות אשר יקראו עיקר. איננו גם טפל ולא היה
 עוד בעולם. כל סופרי ישראל מן רז"ל (ע"ז ט' י"י) עד היותר מאוחרים
 המדברים בענין זה, מחשבים התחלת מנין השטרות רק מן ש"פ
 שנים קודם חרבן, וכבר הראינו זה במקום אחר. וכל סופרי העמים
 ג"כ מקדמונים ועד אחרונים מחשבים מן שי"א או שי"ב שנים קודם
 מספר הנוצרים, ועולה הכל לחשבון שוה, כי מספר הנוצרים הוחל
 אצלם כמו ס"ח או ס"ט שנים קודם חרבן הבית — ועוד יוסיף על
 עירבוב הגדול הזה ויאמר לעיין בס' מ"ע פכ"ד ול"ו, ודימה למצוא
 שם ושם ראה לדבריו. ובאמת מבואר בשני המקומות ממש ההפך,
 פכ"ד כתב וי"ל ומטה שיאות התאמתו אצלינו עודנו מדברים בענין
 השטרות, הוא שהמנין לשטרות הנמנה לנו הרי הוא ישר ומקובל
 לכולי עלמא. כי בכל חכמי הגוים והיהודים אין מונה
 בו מספר עקרי להוסיף או לגרוע כו' באופן כי ממלכותו

הכללי הזה (של אלכסנדר) עד תחלת השבון הנוצרים נמשכו שי"ח שנים תצרך אליהם אלף תקע"א שנים הנמנות אצלם לע"ע יהיה הסך אלף תתפ"ט, הסך מהם שש האחרונות לאלכסנדר ישאר המקובץ אלף תתפ"ג כפי הסך עצמו הנמנה לשטרות בלוחותינו, כי על כן תמצא בהם שני השבונות, היינו אלף תתפ"ט לראשית מלכות יון היינו מלכותם הכללי [וזה אינו לשטרות] ואלף תקפ"ג לשטרות שהוא מלכות יונים אשר זכרו רבותינו המתחיל מעת מלך ארבעת עבריו אחריו כמו שזכרנו ע"כ. ואם ננכה אלף תקע"א לנוצרים מן אלף תתפ"ג לשטרות הנמנה בלוחות ישאר מספר שי"ב, והוא עם ס"ח עד החרבן עולה ש"פ. ועלינו לראות רק על מספר זה של שטרות לא על מ"ש שם ממלכות אלכסנדר והיא איננו לשטרות, וגם על מספר הזה ממלכות אלכסנדר הוא טועה עם רבים אשר עמו כנוכר אך ביותר ביאור כתב ריש פל"ו וו"ל. כבר זכרנו בפרק הכ"ד. כי אליבא דכ"ע יהודים ונוצרים, ממלכות היונים אשר בו נמנה לשטרות עד החרבן השני היו ש"פ שנים. ומן המלכות הכללי לאלכסנדר [זה איננו לשטרות] היו שפ"ו ע"כ. היש לנו ביאור גדול יותר מזה אשר נראה ממנו ממש ההפך מאשר יביא על שמו כותב זאת ההערה? ועוד להלאה כתב שם הרב בעל מ"ע וו"ל. ועם כי המנין לשטרות על דעת רבותינו איננו רק ש"פ שנים בפני הבית עד הרבנו, הוא דון יצחק מנאם שפ"ו להיותו מתחיל בו מן העת שאלכסנדר נצח את דרויש ע"כ. ור"ל דון יצחק מונה לעצמו כן. אך לא שיוון כן בדברי איזה סופר המונה לשטרות. — [ואל הרב בעל מ"ע יהיה על מחבר זה תלונה, כי הוא מחליף דבריו והופך את בירוריו למבוכות, ולא לבד פה אך עוד במקום אחד; אצל עקילס כתב בפשיטות וכלאחר יד וו"ל. וכבר הוכיח בעל מ"ע שזה אונקלס הוא אחד עם עקילס. ע"כ. והנה הרב בעל מ"ע יש לו ע"ז פרק מיוחד, והוא פמ"ה. וברשימה שעל הפרק מצייין וו"ל. "בהפרש אשר מאונקלס לעקילס" וכו'. וקרוב לסוף הפרק כתב וו"ל. והנה מכל האמור עד הנה כללים אלה יעלו בדינו כי אונקלס לחוד ועקילס לחוד ע"כ. הנשמע הפך כזה? וכפי אדמה אני הייתי הראשון בזה אשר ערבתי את לבי לכתוב. "כי נתחבר [תרגום ארמי שלנו על התורה] גם הוא מלה במלה בלי שום הוספה ע"ד תרגום היווני של עקילס אשר הוא אחד עם אונקלס. — לא בדברי הרב בעל מ"ע — ולכן נקרא על שמו" ע"כ. (כ"ח ח"ו צד 223). ועוד מ"ש

בהערה שם ג"כ בשם מ"ע כי חשבון האמתי מביאת אלכסנדר לירושלים עד החרבן הוא שצ"ה שנה ע"כ. הנה זה האמתי סותר ממש דברי עצמו בפנים, שאם נסיעת אלכסנדר בשנת ו' למלכותו, יש לחשוב מן העת ההוא עד חרבן הבית שפ"ז או שפ"ו שנים ע"כ. ויש איפא בין זה החשבון ובין החשבון האמתי בהערה הברל בכמו ט' שנים. והנה כבר הראינו העירבוב של חשבוננו בפנים ספרו, אכן גם החשבון האמתי בהערה הוא ללא אמת. כי אמנם מביאת אלכסנדר לירושלים עד החרבן הוא שצ"ח שנה. ומ"ש עוד, וחשבון שטרות (ועליידישע ערא) מתחיל ט' שנים אחרי מות אלכסנדר ג"כ איננו אמתי. כי מתחיל י"א או י"ב שנה כנודע מכל הסופרים. ומ"ש עוד, ומה שאמרנו פה כ' שנים הוא לערך איננו מוכן כלל בהשקפה ראשונה, כי במקום הנרשם בפנים להערה לא דבר עוד כלל ממספר כ' שנים, אך כוונתו למ"ש אח"כ להלאה בפנים. "בשנת כ' לכהונתו (של שמעון הצדיק) דבר עם אלכסנדר ועל זה לא נרשמה הערה כלל. סוף דבר כל הערה הזאת עם מה שנרשם מחשבון זה בפנים הספר, צדיקים תיקון גרול, כי הוא רק מביא לחנם וללא נכון מבוכה רבה בחשבונות ברורים — והוכרחנו להעיר על כל זה פה, מאשר הוביל אליו הציון שלנו בשנים מדברי ר"א בר חייא, וגם לשמור עי"ז כל חוקר זמנים מסכסוכים וספיקות, בחשבונות נחוצים, עת יבוא אל המקום ההוא בספר ההוא.

ט) ואחרי בררנו דברי ר"א בר חייא בספרו צורת הארץ כפי הנמצאים לפנינו. כי כיוון לשנת ר"א תחצ"ג, אולי ישאר עוד ספק קטן אצל מי שירצה להסתפק, ויאמר כי אפשר נפל שיבוש שם במספר חמ"ד לחתימת החזון, ויש להעמיד איוה אות אחרת במקום אות ט' של חמ"ד, וזה מאשר כי יתר הדברים הסמוכים שם הם קשים להבין וצריכים תיקון. כי כתב ח"ל. והשינוי אשר היה [בין] זמן בטלמיוס אשר היה חוקר על גובה רום הכוכבים, ובין שנת אלף ותמ"ד לחתימת החזון אשר אנו עומדין בה בג' אלפים חתקפ"ט שנה ע"כ. ולא נדע ולא נבין סוף דבריו מה זה בג' אלפים וכי? ועל מי זמה מוסב מספר הזה? וגם לא נתבאר על ידו השינוי בין הזמנים כפי חשבון מבורר. וכפי ענ"ר נכון לקבל נוסחא אחרת הנרשם שם בצו"ה אחר חיבת בג' ג"א כנון". ולפ"ז נראה, כי רק ע"י השיבוש שמצאו הסופרים כתוב בג' היוצרו לעשות אח"כ מן אלף, אלפים, ולמחוק מלת או בין אלף ובין התקפ"ט. אכן בנוסחא

הישרה כגון נקראות התיבות שאחריה על נכון אלף או תתקפ"ט, והפירוש הוא פשוט עתה, חכמי התכונה שאצל הספרדים מעמידים את בטלמיוס התוכן, בזמן ערך ס"ה או מעט שנים יותר אחר החרבן. והם קרובים בזה לזמן האמתי אשר יעמידוהו בו ג"כ חוקרי הדוכות והזמנים. ע' יוחסין (ד' קראקא דף קמ"ג א'). ותלמי אשר נקרא בטלמיוס וכו' והיה ס"ה שנים אחר החרבן. ע"כ. וביוחסין הנרפס מחדש בלונדון (סוף צד 245) בטלמיוס הפלידי (?) האלכסנדרני בו' והיה כמו ס"ט שנה אחר חרבן הבית. והאמת ס"ה שנים ע"כ. ועתה אם נקח המספר ס"ה שנים אחר החרבן כצמצום, יעלה לציירה ג"א תתצ"ג, כי החרבן היה בשנת ג"א תתכ"ח ועם ס"ה עולה תתצ"ג. ועולה לפי"ן הבדל בין זמנו ובין זמן של ראב"ח שציון פה ד"א תתצ"ג, אלף שנים ממש. אכן היוחסין בעצמו הוא מוסיף שם בתחלה ד' שנים על ס"ה וכתב כמו ס"ט שנים. וביסוד עולם (מאמר א' פ"א) מוסיף עוד שנה אחת יותר. וז"ל. ואחר חרבן כמו ע' שנה עמד באומות בטלמיוס התכב וכו'. וכפי"ז ההבדל פחות ד' או ה' שנים מאלף. ויש לשער לנכון כי ראב"ח הוסיף עוד בנכיון זה שש שנים, יהיינו שעכ"פ בעת כתב בטלמיוס חיבורו היה הזמן אחר החרבן כמו ע"ז שנה. וההבדל הוא לפי"ז פחות י"א שנים מאלף, והיינו תתקפ"ט. — ונבין עי"ז היטב דבריו ער"ו, "והשינוי אשר היה בין זמן בטלמיוס בו' ובין שנת אלף ותמ"ד לשטרות שאנו עומדין בה כגון. [ר"ל כמו, בערך] אלף או תתקפ"ט שנה". ע"כ. וכל זה יהיה ג"כ ראיה אל נוסח שלנו שאנו חושבין לעיקר "אלף ותמ"ד" מלבד אשר לא נקל החילוף בין אות כו' של תמ"ד, ובין שאר אותיות שאנו יבולים להציג תמורתה, ל' או כ' או י'. — אולם עוד יש סיוע גדול לנוסחא זו כאשר הוא בעינה, שכן מצאנו עוד בסוף ספר צו"ה כ"י כי השלים ר"א חיבורו זה כמשלש שנים אחרי ד"א תתצ"ג. ומובא זה כבר מהחכם הגדול מהרשד"ל (כ"ה ח"ו צד 78) וז"ל. והנה דע ראססי מצא בסוף ס' צורת הארץ כ"י שבירו (קובץ 1165) כי נשלמה המלאכה ביום ב' סיון תתצ"ו. והוציא מזה כי המחבר היה עוד בחיים עד שנת תתצ"ו, ואני בראותי בכ"י שלי כי בכ"ב לעומר שנת תתצ"ו היו כותבים עליו זכר קדוש לברכה נ"ל כי בסיון תתצ"ו כבר מת, והסיום דנרשם בכ"י של דע ראססי היא סיום מלאכת הסופר המעתיק לא סיום מלאכת המחבר. ומה שהטעה את החכם דע ראססי, הוא כי אחר הדברים ההם מצא עוד בכתי"ו שלו רשימה

אחרת כתוב בה כי נשלמה ההעתקה ביום י"ז לחודש אב שנת שי"ג,
 והיה נראה לו שאם הרשימה השניה היא זמן ההעתקה בהכרח הזמן
 הראשון הוא זמן השלמת החיבור, והוא לא ידע כי זה וזה זמן
 ההעתקה, והסופר השני לא רצה להשמיט דבר ממה שמצא בספר
 שהיה לפניו, והעתיק גם הזמן והיום והשעה אשר רשם המעתיק
 הראשון, וכמקרה הוזה כו' עכ"ל. אמנם ממרוצת הלשון כפי מה
 שהעתיק לפנינו דע ראססי מעברית לרומית לא נראה כן. כי מלת
 "נשלמה" לא היתה נמצאה אצל רשימה האחרונה, ונראה שהיה כתוב
 לפניו שם בעברית כזה **נשלם החיבור** (finitum est opus) ד'
 לירח סיון תתצ"ו תהלה לאל עוזרי. ונעתק עתה [descriptum Autem]
 יום י"ז לירח אב שנת שי"ג ע"כ. ונראה כי חשב הסופר רשימה ראשונה
 מהמחבר בעצמו. וכן משמע מסיומו "תהלה לאל עוזרי" והוא על יסוד
 החיבור לא על מלאכת הכתיבה בלבד. וגם אם נאמר כי אף רשימה זו
 מאיזה מעתיק אשר לפני זה האחרון, הנה גם המעתיק הראשון כתב
 רק אשר ראה הוא בסוף גוף החיבור הנכתב מר"א ז"ל, ובפרט
 אחרי ראינו כי בשנת תתצ"ג היה עוד באמצע החיבור, יתכן היטב
 כי בענותנותו ומתינותו האריך הזמן עד השלימו לצאת לאור גלוי
 לרבים כמשלש שנים אח"כ. ומה שהוכיח מהרשד"ל שבשנת תתצ"ו
 היו כותבים עליו זק"ל, עוד נראה כי לענ"ד גם שם כוונה אחרת
 יש ברשימה. ויותר עוד יתכן כי נפל שיבוש ברשימה לסוף צו"ה,
 ובמקום תתצ"ו היה כתוב תתצ"ג ונקל החילוף בכתיבה בין אות ן
 לאות ג, ועי"ז יהיה מסכים זמן ההשלמה עם הזמן הכתוב בגוף
 הספר, אלף תמ"ד לחתימת החזון, ויש ראייה קרובה לחילוף זה
 (ע' להלאה). — והנה העתיק מהרשד"ל למעלה, מה שמצא כתוב
 בסוף ס' חשבון המהלכות כ"י שלו, "נשלם הספר הזה והוא חשבון
 המהלך לנשיאנו הגדול לר' אברהם צאחב אלשרטה זק"ל בן הנשיא
 ד' חייא זצ"ל במדינת ברגלונה שנת תתצ"ו כ"ב לעומר יום ו' כהצות
 היום והיא עשירי לאפריל מחדשי החמה" ע"כ. ועל זה כתב מהרשד"ל
 שם להלאה אחרי דבריו שהעתקנו על ס' צו"ה, ה"ל וכמקרה הוזה
 נ"ל שקרה גם בכתי"י שלי כי לא אאמין היות כתיבתו בשנת תתצ"ו
 כי הספר איננו בקלף, אבל אחשוב כי המעתיק השני העתיק רשימת
 המעתיק הראשון ע"כ. אכן כ"ת רוצה להחזיק כי גוף הרשימה הוא
 משנת תתצ"ו, אך מלת זק"ל [לא זצוק"ל] נוספה אח"כ ממעתיק
 מאוחר, ובזמן תתצ"ו שכתב המעתיק הראשון היה עוד המחבר

בחיים. — אולם החוזר „לנשיאנו הגדול“ מורה עכ"פ שאינו מדברי המחבר בעצמו, רק דברי מעתיק אחר. ומעתה רחוק לומר כי בזמן שהיה המחבר עוד בחיים ונגמר ספרו חשבון המהלכות, עד מהרה יעתיקנו כבר אחר זולתו, ולא יאמר בו כי העתיקו בשביל המחבר בעצמו, אשר היה ראוי להודות לו בעבור חבורו או בשביל איזה חכם אשר בקש ממנו העתקה כו'. ולכן קרוב אצלי מאוד כי בזה יצדק מהרשד"ל אשר אלה הדברים הרשומים לפנינו הם מיד מעתיק מאוחר אחרי מות המחבר. אך בכל זה רשימת שנת תחצ"ו איננה מוסבת על זמן כתיבת המעתיק כ"א על זמן חיבורו בעצמו. והמעתיק הוא פה רק מספר דברים מה שהיה לפניו, כי זה ראב"ח אשר כותב עליו עתה זק"ל, השלים ספרו בשנת תחצ"ו. שכן היה רושם המחבר בעצמו והיה זה לשונו בסוף חיבורו „נשלם במדינת ברנלונה שנת תחצ"ו כ"ב לעומר יום ו' כחצות היום והוא עשירי לאפריל מחדשי החמה" ע"כ. וראיה לזה כי אין מדרך סופר המעתיק לרשום גם השעה של העתקתו. ועוד הלשון עשירי לאפריל מחדשי החמה. הוא מדרך ר' אברהם התוכן אשר יקרא לחדשי העמים חדשי החמה, עיין בס' העבור בכמה מקומות. גם המקום ברנלונה יסכים, כי משם נסע ביחד עם ר"י בן ברזילי על חתונה למרשיליא (ע' למעלה סי' ג'). ולפי"ז אין אנו צריכים לעשות הוספה במאמר זה כאשר רצה כ"ת. — ומכל זה נדע עתה כי מה שנמצא בס' חשבון המהלכות לוחות אשר הראשון שלהם מתחיל מר"ה מחזור רנ"ו שהיא שנת תתס"ה. כאשר הביא כ"ת ממנו וכן החכם פילפאוסקי, אין להבין ממנו, כי בשנה ההיא חבר הספר, כאשר טעו כבר בזה סופרים, רק מתחיל החשבון מלוח זה אשר עבר בימיו וחיבר אליו לוחות ממחזורים מאוחרים ללמוד מהם דרך החשבון ע"י העיון בלוחות העוברים והעתידיים וההתדמות והשינויים ביניהם. ולא כן בס' העבור אשר רשם שם (צד 112) לוח מראש מחזור שנת רנ"ח והוא שנת תתפ"ג, ששם כתב בפירוש וז"ל. מראש מחזור רנ"ח הנכנס עלינו לשנה הבאה עלינו לטובה ע"כ. והנהו מבאר כי אז כתב חיבורו. ועד"ז בספר צו"ה „תמ"ד לחתימת החזון שאנו עומדין בת". ומלבד זה, הנה כתב בראש ס' ח"ה „יהי שם צורי משובח אשר סייעני להשלים ס' צו"ה" כאשר הבאתם ג"כ, וכבר הראינו כי ס' צו"ה לא השלים עכ"פ קודם שנת תחצ"ג, ונמנע א"כ שהיה כותב ס' ח"ה בשנת תתס"ה. אולם אם נרצה להחזיק עוד בנוסחת שנת

תתצ"ו אצל השלמת ס' צו"ה, יפלא מאוד איך התחיל ס' ח"ה אחרי ס' צו"ה והשלים בכל זה שניהם בשנה אחת? ויותר מזה. שכפי הנוסחאות שלפנינו, תהיה השלמת ס' ח"ה ביום כ"ב לעומר [והוא ז' אייר] תתצ"ו, מוקדמת עוד בחדש אחר להשלמת ס' צו"ה ביום ד' סיון תתצ"ו. האמנם כ"ח ראה היטב כי שני החבורים כתב בזמנים קרובים, ומציין מזה לזה, שכן נמצא לו באיזה מקומות מצו"ה, ודבר זה מפורש בס' ח"ה. ובכל זה המתין בזמן רשימת ההשלמה אצל שניהם. אכן עדיין לא נצא בכל זה מן המבוכה, שהיה זמן ההשלמה של ח"ה מוקדם אם גם רק כמו חדש ימים לזמן ההשלמה של צו"ה אעפ"י שכתב בפירוש בראש ח"ה „אחר אשר סייעני להשלים ס' צו"ה". ולכן גם את זו נחשוב לראיה גדולה למה שאמרנו, כי בנוסח רשימת הזמן להשלמת ס' צו"ה צ"ל תתצ"ג במקום תתצ"ו, והוא המסכים ג"כ עם הזמן הרשום בחוץ הספר „אלף תמ"ד לחתימת החוץ".

י. אולם עוד יבא לעינינו דבר מתמיה בנוסח הרשימה של סוף ס' ח"ה. במ"ש „נשלם הספר הזה כו' לר' אברהם צאחב אלשרטה זק"ל [לא צוק"ל כאשר העתיק כ"ח ב' פעמים בשילוח סוף צד XI בהערה] בן הנשיא ר' חייא זצ"ל" ע"כ. ורואים אנו כי בכונה שנה הכותב התייב המורגלת להשתמש בה על צדיק שנפטר זצ"ל זכר צדיק לברכה] וכאשר כתוב פה אצל ר' חייא. ורק אצל ר' אברהם בנו כתב זק"ל והן ראשי האותיות מן זכר קדוש לברכה, וכאשר פירש אח"כ ג"כ מהרשד"ל בהביאו זה. ונודע כי שם קדוש היו רגילים לכתוב רק על מי שנפטר על קידוש השם. וא"כ הודיע לנו זה המרשים דבר חדש אשר לא ידענו עד כה, כי נהרג זה החכם הצדיק ר' אברהם מיד שונאי ישראל ורחו הקדושה, ועוד לא מצאנו זה מכל המזכירים את שמו לטוב. ויגדל הפלא גם על החכם הגדול מהרשד"ל כי לא העיר כזה על רשימה זו אשר הוא בעצמו היה המוצאה בראשונה. — וחבא לפנינו ההשערה. כי אחרי בררנו אשר בשנת תתצ"ו היה חי עוד, אולי נהרג בעת המהומות ע"י המוחאדען אשר החלו להציק בשנת ד"א תתק"ב כפי דברי הראב"ד הלוי. וכתב כי היו אז שני חירות והשמדות על ישראל וכו' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב וכו'. אכן יש עוד ספק אחר, אם לא החליף זה המרשים בטעות גם הוא כאשר עשו איזה כותבים וולחו (ע' למעלה סי

א), את הראב"ד הלוי בר' אברהם זה בר' חייא, וזה הלוי נהרג על ק"ה כפי הנודע. והדבר צ"ע עוד בספרי כ"י ברשימותם לתולדותם. יא.) לצד XV בהערה. אמר כ"ת "כי חכמי ישראל רובם ככולם אמרו כי רבו של הנשיא היה ר' משה הדרשן" הנה אני לא מצאתי בהם מי שאמר כן. והרב בעל היוחסין (ד' קראקא דף ק"ל ע"ג) חושב וקורא בשם, כמה תלמידים לר' משה הדרשן ואת ר"א בר' חייא לא הזכיר, ומדבר ממנו בפ"ע להלאה בסמוך שם (קל"א ע"א) וכתב עליו הטעות המבוררת כי נפטר שנת תתס"ה. ואולי בכל זה הוטעו איזה מחכמי העמים מרשימת בעל היוחסין בין תלמידי ר"מ הדרשן את ר' אברהם אב"ד ואמר עליו שהוא הגדול בכולם, והחליפו אב"ד בנשיא ואע"פ שמפורש שם בתחלה ר' אברהם בר' יצחק, אך בסוף דבריו כתב ר' אברהם אב"ד בלי שם אביו. — אכן עוד היה להם מקום לטעות בס' שלשלת הקבלה (דף ל"א ע"ג) שכתב ר' אברהם בר' חייא התוכן הגדול שנת דתתס"ה ר' יצחק בר' אשר הלוי ר' משה עניו תלמיד הר"מ הדרשן ע"כ. אפשר שקראו תלמידי במקום תלמיד. ודמו כי כל שלשת החכמים הנזכרים היו תלמידי הדרשן. — וההשערה ממ"ש ראב"ח בהקדמת צו"ה "קצין דורו הנקרא בשם איש אלקים ובחירו". תמס כשלו, ממה שמצא כ"ת בנוסחא מחוקנת מבואר שם הרב הזה ר' אברהם בר' שלמה. ואולי גם מזה טעו קצת כותבים לאשר היה חסר בנוסחאתם כמו לפניו שם קצין הדור, ושיערו להם כי בתואר איש אלקים ובחירו כיוון אל שם משה. ועתה אנחנו מוכרחים לאמר כי לא על תואר איש אלקים הניח עיקר כוונתו. רק על שם "בחירו" בעבור שנמצא אשר בחרת באברם וגו', ושמת שמו אברהם (נחמיה ט' ז). — ויש בזה עוד השערה ראויה להבחן. כי אמנם לפנינו בהקדמת צו"ה (ד' אופינאך) חסרה מלה אחת בחארי זה הרב. וכתוב "הנקרא בשם . . . אלקים ובחירו", אך הסופרים שהעתיקו מאמר זה הוסיפו להם כפי המובן בנקל מלת איש. היינו "הנקרא בשם איש אלקים ובחירו". ועתה יעמוד לפנינו הספק, אם לא חסרון החיבה נפל כבר בנוסח של מעתיק הראשון אך לא נשלימונו בחיבת איש כי אם בחיבת נשיא, והוא המתחכם היטב רק לשם אברהם. כי רק הוא לברו נקרא בשם נשיא אלקים (בראשית כ"ג ז), ובחירו כנ"ל מנחמיה. וגם מחובר היטב תואר נשיא אל יתר החארים "קצין הדור ובחירו" — תקובל השערה זו הקרובה בעינינו, או לא, עכ"פ זאת מוכרח כל ישר לב להודות. כי לא על

ר"ם הדרשן רק על ר' אברהם בר שלמה כיוון פה, כנמצא מבואר בכ"י מינכען, וכאשר יורו החרוזים אח"כ שוי הברות, אברהם בר' שלמה, יסנא לעד שלומו, ולפני שמש ינון שמו". אכן גם אותו לא לרבו חשב אותו פה, רק קראהו גביר הדור.

יב.) ואשר חפש כ"ת מי זה ר' אברהם בר' שלמה? ואנה נוכר עוד? הנה הרב בעל קורא הדורות (ד' גרלין דף י"ה ע"ב) מזכיר שם זה בין החכמים המובאים במרדכי. אך לא רשם המקום אשר אולי עמדנו ממנו על זמנו. אכן מצאתי בס' שבלי הלקט נוכר ג"פ ושם נראה קצת שהיה בדורו של רש"י או זמן מעט אחריו, והוא ממש זמנו של ראב"ח. (פ"י ט) ז"ל. רבינו חננאל ורבינו שלמה ז"ל פירשו אינו פוסק ועונה כו' דקי"ל שומע כעונה. . והר' אברהם בר' שלמה זצ"ל כתב היכי אמרינן שמע ולא ענה יצא במקום שיוכל לענות וכו' ודמיא לר' זירא דאמר כל הראוי לבילה כו'. ע"כ. ע"ש סברה טובה ומושכלת. (פ"י כ"ז) כתב הר"א בר"ש ז"ל כו' ע"ש לענין יציאה בסנדלן בשבת. (פ"י קס"ו) לענין ניטל פיטום של אתרוג, ולא מסתבר לי' להר"א בר' שלמה ז"ל, וע"ש דנראה כחולק ג"כ על פירושי רבינו חננאל. ועכ"פ נראה כי היה חכם מוסמך בהלכות התלמוד, וכתב עליהם חיבור הנודע לפוסקים שאחריו, ונראה שהיה מחכמי פראווינצא. יג.) להערה 12. אודות ס' הגלגול אשר נתיחס לראב"ח — כמה מבוכות נפלו פה רק עפ"י משענות בלתי קיימות. ההנחה הראשונה היתה בנויה על תוהו ועליה בנו עוד מגדלים חפורחים באויר. — ראב"ח לא כתב מעולם ס' גלגול ואף כי ס' גלגול, כ"ת יוכל להתנצל בזה ביותר. כי מלבד אשר הקודמים לו הראו לו חזיונות לא בהירות, עוד קרה מקרהו כי מצא בספר זה (הגיון הנפש דף ח' ע"ב) דברים מפליאים באמת אשר נראה מהם כי החכם הגדול הוה ראב"ח, החוקר המופלא בתבונת השמים ובמדעי העיבורים האמין בכל זה בגלגול הנפשות. ולכן היה פשוט אצל כ"ת שכתב ר"א ג"כ ספר על ענין זה אשר נסתבכו בו ונלחמו עליו גדולים חקרי לב. — והנה הראשון אשר יחס לו ס' הגלגול הוא החכם המעיר לפי רד"ק על ס' בראשית (א' כ"א) כאשר הביא ממנו כ"ת. וז"ל שם. ראב"ח הנשיא חבר חבורים יקרים. ס' הגלגול והוא בין כתבי יד אשר באוצר הספרים שלר"ד אפענהיים. ע"כ. אך לפלא יחשב זה לכל מעיין אשר יחפש ברשימות של אוצר הספרים ההוא, ויש לפנינו שני ספרי מפתחות ממנו בדפוס. הראשון הוא הישן והוא רק בלשון עברי. ושם נמצא

ר"ם הדרשן רק על ר' אברהם בר שלמה כיוון פה, כנמצא מבואר בכ"י מינכען, וכאשר יורו החרוזים אח"כ שוי הברות, אברהם בר שלמה, יסגא לעד שלומו, ולפני שמש ינון שמו". אכן גם אותו לא לרבו חשב אותו פה, רק קראהו נביר הדור.

י"ב.) ואשר חפש כ"ת מי זה ר' אברהם בר שלמה? ואנה נזכר עוד? הנה הרב בעל קורא הדורות (ד' ברלין דף י"ה ע"ב) מזכיר שם זה בין החכמים המובאים במרדכי. אך לא רשם המקום אשר אולי עמדנו ממנו על זמנו. אכן מצאתי בס' שבלי הלקט נזכר ג"פ ושם נראה קצת שהיה בדורו של רש"י או זמן מעט אחריו, והוא ממש זמנו של ראב"ח. (פ"י ט') ז"ל. רבינו הננאל ורבינו שלמה ז"ל פירשו אינו פוסק ועונה כו' דק"ל שומע כעונה. . והר' אברהם בר שלמה זצ"ל כתב היכי אמרינן שמע ולא ענה יצא במקום שיוכל לענות וכו' ודמאי לר' זירא דאמר כל הראוי לבילה "כו'. ע"כ. ע"ש סברה טובה ומושכלת. (פ"י נ"ז) כתב הר"א בר"ש ז"ל כו' ע"ש לענין יציאה בסנדלין בשבת. (פ"י קס"ו) לענין ניטל פיטום של אחרונג, ולא מסתבר לי להר"א בר שלמה ז"ל, וע"ש דנראה כחולק ג"כ על פירושי רבינו חננאל. ועכ"פ נראה כי היה חכם מוסמך בהלכות התלמוד, וכתב עליהם חיבור הנודע לפוסקים שאחריו, ונראה שהיה מחכמי פראווינצא.

י"ג.) להערה 12. אודות ס' הגלגול אשר נתיחס לראב"ח — כמה מוכות נפלו פה רק עפ"י משענות בלתי קיימות. ההנחה הראשונה היתה על תוהו ועליה בנו עוד מגדלים חפורחים באויר. — ראב"ח לא כתב מעולם ס' גלגל ואף כי ס' גלגול, כ"ת יוכל להתנצל בזה ביותר. כי מלבד אשר הקודמים לו הראו לו חזיונות לא בהירות, עוד קרה מקרהו כי מצא בספר זה (הגיון הנפש דף ח' ע"ב) דברים מפליאים באמת אשר נראה מהם כי החכם הגדול הזה ראב"ח, החוקר המופלא בתכונת השמים ובמדעי העיבורים האמין בכל זה בגלגול הנפשות. ולכן היה פשוט אצל כ"ת שכתב ר"א ג"כ ספר על ענין זה אשר נסתבכו בו ונלחמו עליו גדולים חקרי לב — והנה הראשון אשר יחס לו ס' הגלגול הוא החכם המעיר לפי רד"ק על ס' בראשית (א' נ"א) כאשר הביא ממנו כ"ת. ז"ל שם. ראב"ח הנשיא חבר חבורים יקרים. ס' הגלגול והוא בין כתבי יד אשר באוצר הספרים שלר"ד אפענהיים. ע"כ. אך לפלא יחשב זה לכל מעיין אשר יחפש ברשימות של אוצר הספרים ההוא, ויש לפנינו שני ספרי מפתחות ממנו בדפוס. הראשון הוא הישן והוא רק בלשון עברי. ושם נמצא

ברשימות כ"י (דף ד' ע"ב) אות ג' ובאותיות ג'ל. ז"ל. גלגולים מכתבי
 האר"י כו'. ס' הגלגל הנקרא אספירא עם הגהות מ' מנוח בעל מנוח
 הלבבות. — ס' הגלגל הנ"ל עם פירוש — ס' הגלגול הנ"ל —
 ס' הגלגל עם הגהות מדבר בתכונה כו'. — ס' הגלגל נקרא בלטיין
 Sphora צ"ל [Sphära] ע"כ. והנה לא נמצא פה שם ר"א בר"ח
 כלל, רק ספרי גלגולים ממקובלים בעלי כתבי האר"י, וספר גלגל של
 החוכנים בהעלמת שמם הנקרא פעם אחת בטעות „גלגול” ותיבת
 „הנ"ל” אצלו תורה על תכונתו שהוא ס' הגלגל הנקרא אספירא ונוכר
 בסמוך מקודם — והשני הוא מפתח החדש הנקרא בשם קהלת דוד
 ואצלו העתקה רומית, נדפס בהמבורג שנת תקפ"ו ושם (צד 500) ז"ל
 ברשימה כללית „עברונות כו' כ"י” ס' הגלגל נקרא בל' לטיין ספערא
 עם פי' והגהות, נלוה אליו צורת הארץ לר' אברהם ב"ר חייא הספרדי
 וכו'. — ס' הגלגל. התחלה ויסוד לחכמת התכונה כו' — ס' הגלגל
 או הספערא הקטן נלוה אליו מראה האופנים עם פירוש. — ע"כ.
 והנה פה לא נמצא ס' הגלגול כלל רק גלגל ולא שחובר מר' אברהם
 ב"ר חייא רק שנלוה אליו ס' צו"ה ממנו. ועוד יראה הקורא כי קובץ
 הראשון והשלישי הנרשמים פה, הם הנמצאים ביחד אצלנו בדפוס
 אופיבאך, רק בהפך הסדר. בתחלה בא ס' צו"ה ואחריו מראה
 האופנים עם פירוש הנקרא אשפירא הגדול, ובסופו נלוו אליו אותה
 דפים אשר נרשם בראשו „אשפירא הקטן [ואח"ז נרשם הקצר] נקרא
 ס' הגלגל „ואחרי כי נפלו דברי המעיד שם לרד"ק, נפלו ג"כ כל
 הבנינים על חיבור ס' הגלגול של נפשות מר"א בר"ח — אולם אשר
 מצא כ"ת בחיבור זה (הגיון הנפש דף ה' ע"ב) בענין גלגול הנפש הוא
 באמת דבר ראוי לעורר עליו. כי אמנם זה החכם זך השכל קרא ספרי
 רב סעדיה כנראה מתוך חבוריו, ובכל זה מתראה כמחויק באשר הרחיק
 הגאון מאד בספרו (האמונות מ"ז פ"ז), ומה שרוצה כ"ת לחלק בדעת
 הגאון בעצמו, ולומר כי רק זאת לא האמין אשר הנפשות פורחות
 תמיד באויר ותשובנה לגוף חדש אשר יפגעו בראשונה יהי גם זאב
 או סוס. אך בזאת האמין או היה יכול להאמין, כי הנפש הצריכה
 לזכך עצמה מתאות העוה"ז תדבק עוד הפעם בגוף [אדם]. ע"כ. לדבר הוזה
 ישא כ"ת, כי הגאון ז"ל חלק על כל העיקר של גלגול הנפש, והוא
 מתחיל ז"ל. אבל אומר שמצאתי אנשים סמי שנקראים יהודים אומרים
 בהשנות וקוראים אותם ההעקקה, וענינו אצלם שרוח ראובן תשוב אל
 שמעון ואח"כ בלוי וכו' ויש מהם רבים שאומרים יש פעמים שתהיה

רוח האדם בבהמה ורוח הבהמה באדם. ודברים רבים מזה השנעון והעירבוב. ע"כ. והנה תחלת הדוגמא היא זו מ"ש כ"ח כי היה מאמין בה אעפ"י שמביא גם אותה לדיעה זרה. ועוד הוסיף כ"ח "האמונה הזאת אמת ויציב!" ועל זה ישאל לו כל מבין, הבאת אל אוצרות הנשמות? הידעת חקות מהלכן? ואם תשים משטרן בארץ? ומאין זה ההחלט בדבר אשר נחלקו בו רבים וכן שלמים מצויינים? אולם ידע עוד ידידי, כי זה המתברר"א בר"ח כתב אודות אמונת הגלגול לא על דעת עצמו רק על דעת אחרים והם לענ"ד איזה מפילוסופים ערביאים, ההולכים בדרכי נגוהות ואפילות ביהוד, (מיכטיקער, גנאטיקער). ע"ש (דף ה' ע"א). **ואמרו** נשמת האדם יש לה בריאות וחולי וחיים ומות וכו'. **ואמרו** על החכם וחסיד כשהוא נפטר מן העולם כו' (שם ע"ב) ואם אויל וחסיד הוא וכו' אין נשמתו יכולה להפרד מאויר העולם השפל, ומפני עמדה באויר העולם היא חוזרת להדבק אל היצור כו' **ואלו הן דברי חכמי המחקר** בענין זה כפי סברתם ושיקול דעתם כו'. והאנשים האלה לא הגיעה החכמה ובינתם להיות מודיעים לנו איזה חכמה היא החכמה הזאת כו' כי לא זיכם המקום לקבל התורה הקדושה כו' ואילו היו מודיעים לנו החכמה ההיא ודרכיה **אין אנו ראויים לשמוע אליהם**. ומפני זה אנו חוזרין מראש כו' ומסדרין אותם על פשט התורה ע"כ, והמעין שם להלאה יראה כי לפי הסידור על פשט התורה לא נמצא עוד דבר מגלגול הנפשות. אולם יותר מזה נמצא, כי פה מביא דברי חכמי המחקר בענין זה מבלי דבר נגדם קשות. אכן בחיבורו המאוחר מזה הרבה בזמן בלא ספק (מגילה המגילה שער ג' כפי אשר יביא ממנו החכם פהיליפאוסקי בתולדות זה המחקר צד X) הוא מרחיק דעת הגלגול מאד וכתב שם וו"ל. ואינו צריך לזכור דברי אשר אמרו שהנפשות בו נעתקות מגוף לגוף בכל מיני החיים עד שהן חוזרות באחרונה אל הגוף הראשון, כי דברים אלו **הן הבאי והבל גדול עכ"ל**. — ועוד ראיתי להעיר פה, כי מ"ש רבי' סעדי' שמצאתי אנשים ממי שנקראים יהודים אומרים בהשנות כו' כוונתו לענ"ד אל הקראים, כי הם היו הראשונים אשר הביאו דיעה זו של גלגול מן הערביאים אל העברים, כפי אשר ראיתי ונוכרתי זה מהרב החכם השלם החוקר הנכבד שמידעל רב בק"ק פראסניץ במכתב הירחי להרב הח"ג החכם הגדול מוהרר זכר' פראנקל נ"י (והמקום הפרטי לא אמצא בעת) ויתכן ע"ז היטב הלשון ממי **שנקראים יהודים**. — ועכ"פ אין אמת ואין תבונה במה שרצה חכם אחד להבין בדברי הגאון

כי כוונתו אל אנשי איזה כת אשר מיסדה היה נקרא בשם יהודה. וזה כפי אשר יאמר שאראסטאני הערבי. ואלה דברי הבאי. היו כת שנקראים יהודים לא על שם עמם שנודעים כבר כן במקרא, כי אם על שם איש פרטי שהיה נקרא יהודה? וכח כזו לא נודעה אצלנו כלל בספרים ולא בסיפורים, ושארסטאני הנכרי שמע מעניני היהודים כשומע מאחורי הפרגוד, ומי יודע מה שמועה שמע על שם יהודה ונתבלבל, ע"ד שידעו הנכרים הקודמים לו, מעניני היהודים, כמו הרומיים, טאציטוס אשר אמר כי נקראים יהודים על כי יצאו מהר אידא אשר בארץ יון. ויוסטינוס אשר אמר כי כל יום שבת הוא יום צום ליהודים, וכן המאוחרים מהם הרבה איזענמענגער ושודט. ומי יודע? אל איזה יהודה כיון שאראסטאני? אולי לרבינו הקדוש, והוא המסדר לישראל תורה המסורה. ובכלל אין לסמוך על דבריו כלל וקשה להוציא ממנו דבר לעניני עם ישראל.

יד.) יש יד להנחת כ"ת כי ספר זה (הגיון) חבר בעוד היה אביו חי, באשר לא כתב עליו ז"ל כמנהגו בשאר חיבוריו, והיה זה קצת ראייה ג"כ כי כן היה חי עוד אביו בעת כתבו ס' העבור שנת תתפ"ג. ומ"ש כ"ת זה הזמן הוא מאוחר מזמן שהחל לחבר ספרו צו"ה, הנה ידע הקורא מאשר כתבנו למעלה (פי ט) כי ס' צו"ה כתב בזמן מאוחר מזמן ס' העבור עכ"פ כשלוש עשרה שנה, וס' ח"ה בזמן מאוחר יותר עוד כשלוש שנים אח"כ. ועוד למה שרוצה כ"ת לאמר „אפשר שתיבות „ימנה עם זכייא" הוא במקום ז"ל או נ"ע. ע"כ. לא נוכל להסכים, כי לא נזכר מקודם עוד שם אביו שיהיה מוסב עליו, רק אח"כ מוזכר „אברהם בר הייא", וימנה עם זכייא מוסב בהכרח על עצמו, וזה ע"ד שמברכים הפייטנים את עצמם בחתימתם, יגדל או חוק וכדומה. וימנה עם זכייא, עם „אברהם בר הייא", הם חרוזים שוי הברות כאשר נשנו שם בכל הבית, ונדע בזה כי יש לקרות הייא לא כמו שאנו רגילים לקרות הייא. — ואח"ז „אשר חבר אותם" הוא ג"כ חחרו הדומה בהברות לסיומי הבתים, כמו בתחלתו, קחה לך חבור, בחשבון העבור, אשר סודו נחתם. — אכן זאת ההתאמצות פה להשיג דמיון ההברות בחרוזים תוכל לתת לנו טעם ג"כ על אשר החריש פה ממלת ז"ל או נ"ע, וקרוב הוא כי רק לבלתי קלקל ההברות האחרונות בשני החרוזים, ולכן לא הוסיף ג"כ כפי מנהגו „הספרדי". — ופה המקום להזכיר כי אהב מחבר זה לבנות חרוזים דומים כאלה, גם במקום שמדבר

במליצה פשוטה בפירושי הכתובים ובעניני מחקר, והוא מרומם פתאום כאמצע הדיבור את מליצתו לחרוים שוי הברות. וזה באיזה מקומות בחבור זה, ולרוב לא נרשם שום ציון מפריד לדעת כי הם הרוים. כמו (דף ט) בדברו אודות האמצעיים אשר נתן הש"י בכל חקי הטבע הדוממים והחיים לקיום מינם. ו"ל ונתן לכל בעה"י כח וגבורה לקיים את צרכיהן בעוה"ז כו' כפי הצורך לכל אחד מהם. לאוכלי העשב רוח נמוכה, וגבורה מעוטה ופרוכה, ולעוף השמים נתן אבר וכנף לעלות בהם ולפרוח, ונתן לכל חלושי כח ובעלי פחד רגלים קלות לנום בהן ולברוח כו', והמקצר מהם מפסיד על עצמו, ואין הקב"ה מענישו ולא מאשימו, והוא יתברך שמו, ברא את האדם והשלימו, והחקין כל צרכיו אשר הוא צריך בעולמו ע"כ. וכל יתר דבריו שם הם כמקורם במליצה פשוטה. והעמדתי כל זה רק למען יתוקן עי"ו מקום אחד בספר זה (צד 12) וו"ל. שהוא מראה אותו לעוה"ב תחת תאותו שהיה מתאוה בעוה"ז, דמיונות יפות מהן ומשובחות עד אין קצב, והנאות רבות שאין בהן לא עצב ולא מכאוב ע"כ. צ"ל לא מכאוב ולא עצב, כן יבקש סדר המליצה, וביותר דמיון הברת החרוים. — ועוד אומרה לכ"ת כי הגהתו בשיר של סוף הספר (הערה 14) במקום **באר המן שצ"ל באר הבין**, מושכלת ונכונה. ויפה כתב, כי המליצה כעת זכה ונקיה".

מג. ועתה נדבר מעט על תכונת ספר זה. והנה הוא יקר מאד מצד מוסרו הנחמד מה טוב לאדם בעוה"ז ובעוה"ב, ולרוב הוא מפרש מקראות באופנים מושכלים ומתקבלים. כה יבאר בעמוד השני כל ההפטרה של קריאת שחרית ליוה"כ (ישעי"ג י"ח). ובעמוד השלישי כל ההפטרה של קריאת מנחה ליוה"כ והוא ספר יונה מתחלתו ועד סופו. — ובביאור הפטרת שחרית הוא משער כבר מה ששיערו איזה מחכמים אחרונים, כי מרמו הנביא גם לצום יוה"כ (דף י"ה ע"א וב') ועוד שם דבר חדש וראוי להבחן, על המקרא (שם פסוק ד') כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם. כל החכמים המבינים במקרא התאחדו בביאור מלת ומבשרך שהוא כמו מקרובך, מן ר"ל קדמונים כמו המתרגם לארמית [ומקריב בשרך] ובעלי אגדה בכמה מקומות בתלמוד ומדרש, ומפרשי הפשט רש"י ראב"ע ורד"ק ו"ל, וגם בעמים עד האחרונים ברורנו, והם גיונינום והיטציו. אכן שני טעמים יעמדו מנגד לפירוש זה. האחד, כי לא נמצא כנוי בשר לברו לקרוב, רק בהוספת איזה חיבה המבארת, כמו עצמו וכשרי

אחה (בראשית כ"ט י"ד). אחינו בשרנו הוא (שם ל"ז כ"ז). אך בשר סחם לא יורה על קרוב כי אם כשנוספה עליו מלת שאר. והשני, שהוא כמו סותר למה שמוקדם אצלו בסמוך. כי תראה ערום וכסיתו, ד"ל יהיה מי שיהיה גם אם אינך מכירו רק תראהו עתה, ובתכ"ד תבא הנבלה לזה, ומקרובך לא תתעלם, ולמה מקרובך ולא מכל אדם? ולשאלה זו השניה השכיל גיוניונים בשרשיו, ואמר כי מבשרך הוא כמו מכל אדם, כי כלם באים מבשר אחד אדה"ר וצלעתו. — אך שאלה הראשונה נשארה עוד קיימת יותר. אולם זה המחבר ביקש לו דרך חדש ומושכל, ואמר שהכוונה על בשרך ממש, שלא תלך בעצמך קרוע בגדים ערום ויהף למען כסות זולתך. וע' בזה דבריו באורך (דף ט"ז א' וב'). והדבר צריך עוד פלס ומשקל במאזני העיון דיטב. —

מז. עוד נמצא בין פירושויו דבר ראוי לחקור עליו, כי קרוב לחתימת ספרו, הוא מפרש שתי התוכחות הבאות בסדר בחקתי ובסדר תבא, ואמר שהראשונה היא על גלות וחרבן בית שני, והשניה על גלות וחרבן בית ראשון. ומ"ש שם (פ"ג צד מ) ואחה מבין מכאן התוכחה שבמשנה תורה רמו על גלות בית שני ע"כ אשר שאל כ"ת על כוונתו שנראה כסותר כל מ"ש למעלה, הנה חשבתי מתהלה כי יש כאן איזה טעות הסופרים, והיינו או שצ"ל במקום שבמשנה תורה, שבתורה, וכן קורא לכל ד' ספרים הראשונים, או שצ"ל במקום בית שני בית ראשון, אך אח"ז ראיתי שיש לפרש דיטב בלי תיקון, והכוונה על מ"ש למעלה שם שלא נזכרה שום נחמה בתוכחה שבמשנה תורה, מפני שגלות בית ראשון וימי בית שני היו לפני המקום כוּמָן תוכחת ארוכה או המתנה ארוכה כו' אבל הוא נותן מיד רמו גדול לנחמה ואומר (דברים כ"ה) אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל [והוא]. מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, אשר הוא מזכיר שם כל הנחמה הגדולה (או) הבאה אחריו, ע"כ. ואחרי הכניסו עוד מעט דברים על תוכחה שבפ' בחקתי הוא חוזר לזו שבמשנה תורה וכתב, „ואתה מבין מכאן בתוכחה שבמשנה תורה [יש] רמו על גלות בית שני“, ורמו זה היא מ"ש למעלה במה שסיים מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ושם מדבר בגלות בית שני ונחמות העתידות לבא. כן נראה לענ"ד להבין דבריו על נכון.

אך מה שיש להעיר יותר הוא, כי דמב"ן ז"ל בפירושו לתורה

מחלק ג"כ תכונות שתי התוכחות האלה, לחליפות הומנים ההם בעצמם
 והיינו גלות בית ראשון וגלות בית שני. אכן ממש בהפך מדברי ר"א
 ב"ח, כי הוא מניח התוכחה שבפרשת בחקתי (יע"ש דבריו באורך) על
 גלות בית ראשון וזו שבסדר תבא על גלות בית שני. והנה איננו
 מזכיר כלל שם את שם ראב"ח, נראה כי לא ראה ספר זה ממנו.
 ובכל זאת לפלא יחשב כי שני חכמים גדולים כאלה יהיו נחלקים
 בדיעותם והנחותם על תכונות שונות של שתי פרשיות בתורה, בהיפוכים
 מקצה אל קצה בסדרי הומנים והקורות. ואשר יגדיל עוד התימה
 הוא כי זה הרמב"ן ז"ל הנודע למעמיק בפירושי המקראות ותכונתם
 יותר מכל אשר לפניו, נתפש פה לענ"ד מאד בדבר אחר, באשר
 כל מעיין היטב הוא מוכרח להצדיק דעת הנשיא נגד דעתו ז"ל. והיא על
 הזמן אשר תכין אליו התוכחה שבסדר תבא, שמביא שם הרמב"ן
 ראייה אחת שהיא שתיים אל דעתו שהיא על זמן הגלות ע"י הרומיים,
 והראייה ההיא תתהפך נגדו משני צדדים להיות סותרת כל דעתו בזה
 ולראייה גדולה שאין להשיב עליה, אל דעת הנשיא. — וז"ל ושם
 אמר בקללות [שבמשנה תורה] ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ
 (דברים כ"ח מ"ט) שבאו עליהם עם רומי הרחוקים מהם מאד, ואמר
 שם אל גוי אשר לא ידעת (פסוק ל"ז) גוי אשר לא חשמע לשונו
 (פסוק מ"ט) מפני רוב ריחוקם מארצנו. וכן [צ"ל ולא כן] בדברי הברית
 הזאת [של פ' בחקתי] מפני שגלו לבבל ואשור שהם קרובים לארץ
 ונלחמים בהם תמיד ויחוס ישראל משם היה, ויודעים לשונם כענין
 שנאמר דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו (מ"ג י"ח כ"ז)
 ע"כ. כמה מן הסחירות יש גם בהשקפה ראשונה במעט דברים האלה.
 בתחלה הראייה מן גוי מרחוק וככל היא קרובה לא"י, והמקרא אמר
 ממש בהפך ויאמר חזקיהו מארץ רחוקה באו אלי מבבל. (מ"ג כ' י"ד
 ישע' ל"ט ג'). ועוד מ"ש ונלחמים בהם תמיד, ולא כן נראה מן המקרא,
 כי בכל ס' מלכים יש ספורי מלחמות עם אומות שונות, מתחלת בית
 ראשון עד סופו, ולא נשמע בהם שם בבליים או כשדים עד אחרית
 בית זה, שבאו הכבליים והכשדים והחריבוהו והגלו את יהודה לבבל,
 וזה סופר לנו שם מן פרשה כ"ד עד סוף הספר. — ומ"ש עוד
 ויודעים לשונם כענין שנאמר דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים
 אנחנו, הנה השמיט סוף פסוק זה אשר ממנו ראייה ממש להפך,
 כי אמר ואל תדבר עמנו יהודית באוני העם אשר על החומה, וזה
 יורה כי העם לא הבינו לשון ארמית רק יהודית. אך אליקים ושבנא

ויואח והם שרי הצבא הבינו גם ארמית, ורצו אשר ידבר עמהם רבשקה בלשון זו שלא יבינו העם, ומלבד זה הגוי מרחוק ומקצה ארץ אשר לא חשמע לשונו הם הכשדים אשר גם המה באו לבבל מארץ רחוקה אשר בין ים כספי ובין ים השחור, והם ביותר גוי צפון הנזכר בנביאים, ולשונם היא רחוקה גם מארמית משל רניאל ועורא. וכפי ענ"ד היתה לשון צענד אשר היא מעורבת מפרסית אשורית וארמית, ולא זה המקום להאריך בראיות נגד איוה חוקרים מעמים. — אולם עיקר הסתירה אל כל ראיותיו פה אשר תשובנה ממש בהפך להתיצב נגד דעתו, היא מדברי ירמיה (ה' ט"ו) הנני מביא עליכם גוי ממרחק בית ישראל גוי לא תדע לשונו ולא חשמע מה ידבר. — ולא יאמר אדם כי כיון הנביא לעם אחר וזלת הכשדים אשר בימיו חריובו את הבית. והנה מתאר אותם בשני התארים אשר עליהם סמך הרמב"ן ז"ל להוכיח כי לא כיון הכתוב במשנה תורה אל הכשדים, והם גוי ממרחק וגוי לא תדע לשונו. ועוד אמר עליהם ירמיהו באים מארץ מרחק (שם ד' ט"ו) עם בא מארץ צפון וגוי גדול יעור מירכתי ארץ (שם ה' כ"ב). — ויותר מזה נראה כי ירמיה היה אך שונה ומעתיק ורק במעט הברלים בנבואתו הנזכרת (ה' ט"ו) את דברי ההוכחה שבמשנה תורה, כי אחרי שאמר שם הנביא גוי לא תדע לשונו ולא חשמע מה ידבר, יאמר עוד להלאה (שם פסוק י"ז) ואכל קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך יאכל צאנך ובקרך יאכל גפנך ותאנתך, ירשש ערי מבצרך וגוי. ובמשנה תורה אחרי שאמר (דברים כ"ח מ"ט) גוי אשר לא חשמע לשונו, אמר להלאה (פסוק נ"א) ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך. דגן תירוש ויצהר שגר אלפיך ועשתרות צאנך. (פסוק נ"ב) והצר לך בכל שעריך ער רדת חומתיך הגבוהות והבצורות — (פסוק נ"ג) ואכלת פרי בטנך בשר בניך ובנותיך ע"כ. אין ספק איפא כי דעת ר"א ב"ח צודקת בזה נגד דעת הרמב"ן ז"ל.

יז.) נבחון עוד דברי הנשיא בענין זה בעצמו, ונשקיפה רוב צדקתו ואמונתו ובטחונו הרב בנצחות עם ישראל, ואהבתו העזה לתורת ה' ולעמו וז"ל (דף מ' א' וב') וכל איש סבין וחכם ראוי לשמוח כל זמן שהוא שונה בתוכחות האלה [הכתובות בתורה] וחייב הוא לחת שבת והודאה לצורתו אשר עזרנו ואמץ אותנו לסבל הצרות המשוונות והתוכחות הגדולות ההם, ולא שכחנו שם אלקינו ולא עזבונו תורתו, ונדוי' בטוחים בטחון גדול וכי' כי הקב"ה אשר נסה אותנו בכל היסורין ההם כפי רצונו, הוא ימלא כל דבריו הטובים ונחמותיו כי בגודל רחמיו וחסדיו. ואני

חסה מהאנשים שהם מתעצבים בקראם התוכחות האלה והם ממהרים לקרוא אותם בחפזן ובהלה, כאלו הוא דבר קשה ומפחדים ממנו כו' ואין מנהג בני אדם לפחד מדבר שעבר עליו כו' ונמצא מכאן שאנו ראוים לשמוח ולגול בשמענו כל הצרות העוברות עלינו, מפני שהם סחויקים אמונתנו כו'. וכל המתעצבים בשמעם את כל התוכחות האלה הם פתאים בעיני זרקים, ויכול אתה לומר שאינם באמונה שמים חזקים. ע"כ. יעו"ש כל המאמר בלי הפסק, דברים מאמצים הלב ומרוסמים נפש כל איש מישראל על גפי מרוטי האהבה לאומתו הנבחרת. — והנה מצינו במדרש (קהלה פסוק אל תבהל מפניו) כעין זה דברי מוסר נגד המגמגמים בלשונם בעת קראם התוכחות, [כמו שנוהגים היום לקרוא אותן בקול נמוך] רק מטעם משונה קצת מעין זה של הנשיא אך קרוב לו בכל זה וו"ל, ר' לוי בן פנטא קרא את ארוריא קדם רב הונא וגמגם בהון א"ל אשמע קלך דלית אינון קללות, תוכחות אינון, מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו (משלי ב' י"א) ע"כ.

יח. ומצאנו לו עוד דיעה נפלאה בענין גדול, אם שכר או עונש נפש האדם יוכל להתמעט או להתרבות אחרי מותו, ע"י מעשים שעושים אחריו בעוה"ז. ונראה כי הלך בזה בדרך רבינו נסים גאון (יעין הולדתו הערה 13) ושם העתקנו דבריו מן המובא על שמו בספר חסידים (פ"פ הר"ה) שכתב, ושכרן של צדיקים שראוי להן על זכויותיהן בעוה"ב, אין דרך לכל היצור ולא לשטן לחסר ממנו כלום כו' וא"א שלא יגיע להם שכרם משלם. וכן מי שמת כשהוא רשע, אין דרך להתפלל עליו כדי שיזכה עם הצדיקים, כי אותה תפלה אינה מועלת כלום, לפי ששכר הראוי לצדיקים אינו אלא הטורה והעסק שעסקו וסבלו בעשיית המצות, ונתאפקו והתחזקו מעבירות, ומי שהלך אחרי תאוותו והתעדר בעבירות היאך יתכן שיהיה לו חלק טוב? ודאי מבוטל ורחוק מן הדעת, ע"כ. וזה הרב הנשיא ר"א ב"ח כתב בחיבורו זה (דף ל"ב) וו"ל וכן כל החושב על מעשה בניו ובני עמו שהם עושים בגללו אחרי מותו ומתפללים בעדו שהם מועילים לו, מחשבות בדויות הוא [צ"ל הן] ותחלת שוא בעיני כל החכמים וכל אנשי מדע, כי לא דברה תורה ולא דברו חכמים עליהם וכי ולא מצינו בתורה מקום שנוכל להבין ממנו שמעשה החי בעוה"ז יהיה מוכה את המתים, כי אם דבר אחד אשר המדע מורה בו והתורה מעידה עליו (?) והיא הגולה אשר לא השיב המת בחייו יהיה נענש

עליה לעוה"ב, ואם השיב [בנו] הגולה לבעליה אחרי מותו ראוי הוא לפסוק העונש ממנו בעוה"ב אם היה מתנחם מן הגולה הריא בחייו ע"כ והנה שני המאמרים האלה מרבינו נסים ומהנשיא ר"א ז"ל אולי יכאיבו לבבות כמה ת"ח אשר ניתן בידם להקל מעט עול פרנסתם במחיר אשר ילמדו תורה או יתפללו בעד נפש מח פב"פ. אך קצת נחמה נוכל לתת להם, ע"י הוספה קטנה אשר יתן עוד הנשיא שם בקצה המאמר הו"ל ויש דבר אחד לדברי החכמים שהוא מלמד זכות, והוא תלמוד תורה בעוה"ז, היא מלמד זכות על המלמד אותה בחייו [גם] אחרי מותו כל זמן שהיא מלמדת אחריו ע"כ. ולענ"ד יתכן להוסיף עוד על זה, שכן ראוי הוא לזכות אחרי מותו אם כבר בחייו חמך ללומדי תורה מהונו, או גם השאיר ברכה אחריו מהונו, ללמוד וללמד אחרי מותם, וכן יעשו הם או גם זולתם, ונתחזק כבר בחייו לימודה על ידו וגם בכזה התורה מלמדת אחריו.

ועוד יש לנו מעט צרי לכאב ההוא הנוכח מאתנו, וגם לבני עשירים אשר ירצו להקל מעליהם הצער על מצב אבותם בעולם לאחר המות, כי אמנם גם הגאון רבינו נסים, גם הנשיא ראב"ח ז"ל, הציעו את דעתם בזה בדרך החלטת ובלי שום עין כה וכה לראות מה דברו רז"ל על כזה ומה דעתם. כי מלבד הסיפור הנודע מאגדות מאוחרות, ממה שהציל ר"ע את פושע אחד זמן רב אחרי מותו ע"י שלימד את בנו לאמר בביהכ"נ ברכו את ה' המבורך, ע' מגורת המאור (נר א' גלג' א' ריש ה"ג) מה שמביא מסמכת כלה פ' ר' יהודה [שאינו לפנינו] ומדרש חנומא פ' נח [שאינו ג"כ לפנינו], הנה נמצא בתלמוד ירושלמי ובבבלי ומדרשים קדמונים מאמרים מבארים ממש ההפך מדעתם של שני הגדולים ההם. וה"ל הירושלמי (פ' חלק סוף ה"ה) עדת קרח אין להן חלק לעוה"ב ואין רואין לעתיד לבא. מ"ט ותכס עליהם הארץ בעוה"ז ויאברו מתוך הקהל לע"ל. תני ריב"ב אומר ממשמע שנאמר תעיתי כשה אובד בקש עבדך מה אבידה האמורה להלן סופה להתבקש אף אבידה האמורה כאן סופה להתבקש. מי התפלל עליהן ר' שמואל בר נחמן אמר משה נתפלל עליהן יחי ראובן ואל ימות. ריב"ל אמר חנה נתפללה עליהן היא דריב"ל דאמר ריב"ל כך היתה עדתו של קרח שוקעת ויורדת עד שעמדה חנה ונתפללה עליהן ואמרה ה' סמית ומחיה מוריד ויעל ע"כ. ויאות הדרוש על חפלת חנה בעד עדת קרח בעת גמלה את שמואל בנה והביאנהו בית ה', כי שמואל מורע קרח (דה"א ז' ו'ג) ומאמר זה נמצא ג"כ במדרש (ב"ר פצ"ה) בשם

רבנין ושם כן ביד"מ. ועוד בבבלי (טוטה י ע"ב) ויועק המלך קול גדול בני אבשלום אבשלום בני, הני חמניא בני למה, שבעה דאסקיה משבעה מדורי גיהנם, ואידך, איכא דאמרי כו' דאייחיה לעלמא דאתי ע"כ. ועכ"פ הנשיא ראב"ח הפריז על המדה בלי ספק במ"ש, ולא דברו חכמים עליהם" והרי אנחנו רואים כי דברו לא בסתר ולא רק אחד כי אם כמה מהם. — האמנם ממקום אחר בבבלי יש משמעות לדיעה אמצעית בענין זה, והיא, כי מה שהצדיק יוכל להציל את זולתו אחרי מותו מעונש גיהנם הוא רק אחרי מות הצדיק המציל, ורק אז יש כח בנשמתו העומדת שם במצב נכבד ויקר להמליץ בעד הוטא ולהביאו לחיי עוה"ב או להשקיע להבת גיהנם שלו, ע"י דבר טוב אשר ידע או למד ממנו בעוד היותו על אדמתו. אך זאת אין בידו לעשות כל עוד הוא חי בעצמו באדמה הלזו. ע' (הגיגה ט"ו ב') כי נח נפשיה דאחר אמרו לא מידן לדייניה ולא לעלמא דאתי ליתי כו' אמר ר' מאיר מוטב לדייניה וליתי לעלמא דאתי **מתו אמות** ואעלה עשן מקברו. כי נח נפשיה דר"מ סליק קוטרא מקבריה דאחר, א"ר יוחנן גבורתא למקלי רביה כו' **מתו אמות** ואכבה עשן מקברו כי נח נפשיה דר"י פסק קוטרא מקבריה דאחר ע"כ. ומבואר כי רק אחרי מות עצמם קוו הצדיקים להמליץ בעד המת קודם להם.

ובגוף הענין יש לענ"ד מקום התנצלות גם לדעת רז"ל הראשונה מצד שיקול הדעת, בשגם הרחיקו אותה שני החכמים הגדולים, והשקפה שטחית נוטה אליהם, כי איך תועיל לבן אדם במקום המשפט אחר המעשה, בקשת זולתו בעדו לנטות ממשפט ישר וחרוץ הנועד מראש ולא יעבור? אולם ידיעתנו פה בעוה"ו מאיכות השכר והעונש אחר המות, קצרה מאד, אך זאת נדע ברור כי הטובה והמכאוב רוחניים הם, לא כעונג ולא כמכאוב החושי. והנה ממכאובים הרוחניים יש לנו רק דוגמאות בעה"ז, ובראשם הצער הגדול בלב אנוש אחרי חטא בשאט בנפש ומלא תאוותו הרעה. (געוויסענסמארטער). או אם נודע לו פחאום כי נבזה הוא בעיני כל ישרי לב והמיטי דרך, תחת אשר דימה עצמו ליקר בעיניהם. הידיעה ההוא בקרב איש ולב עמוק, חסב צער גדול במערכי המחשבות. — ומה יגדל צערו זה עוד אחרי נפרד הרוח מהגויה, ורואה כל הנעשה ממנו במראה יותר בהיר ויודע כל הנאמר עליו במהשבה יותר ברורה. אכן אם הוא הפס כבר בעוה"ז לדבר טובות עליו ע"י תמיכתו לעניים מהונו, והתמיכה ההיא נמשכת עוד אחרי מותו, או באשר גדל את בניו לתורה ולמוסר

והם יזכירוהו לטוב, גם יתפללו או יניעו וזלחם להתפלל בערו, או ימצא רוח המת מנוח ונחמה מהזכרה זו לטוב ויקל מכאובו יותר ויותר, ולפעמים עד יוסר כלו, ונשאר רוח נכון וטהור.
 י"ט.) ומאשר הבטחתי להשים עין על כל דברי הספר, לא חדלתי ג"כ מהעיר על מעט מאמרים הצריכים ביותר פירוש או תיקון של שבושי הסופרים, למען הבן כוננתם.

דף עמוד שורה	צ"ל
ג' א' י'	מלמעלה. ,ואמר קו תהו בלשון [ואבני בהו בלשון רבים] מפני שהצורות וכו'. יחיד מפני שהצורות" וכו'.
ה' " כ"א	להפסד מן היצירה.
ו' " ל"ד	יהיה בהם כח.
ז' ב' ט'	כי שם ה' נקרא עליך. [ויראו ממך] ונמצא מן הכתוב וכו'. כצ"ל בהוספות מה שהסגרת.
י"ב " ד'	שאין בה לא עצב ולא מכאוב
" " י"ז	ואין נברתים
" " כ"ג	אין שלום אמר ד'
ט"ז א' י'	בזמן על ביאת האור.
" ב' י"ד	לשפך האבק
י"ח א' י'	וגבר ביה
" ב' י"ג	הוא לעיני העוה"ז עשר.
כ"א א' ג'	להתעבר לו
" ב' ד'	תרשישה לפני ה'
ל' א' י"ג	אולי יהיה מתה לך
ל"א א' י'	נוסחא ישינה ,אבל הוא מבטל את הקנאה ופורקה" ונוסחא התרשה ע"י הגהה אבל [המות] הוא מבטל את [החיים] (הקנאה) ופורקה ע"כ. ולענ"ד נוסחא הישנה עיקר רק בחילוף אות אחת במקום הקנאה צ"ל ההנאה. והכוונה היא זו. למעלה אמר על שני החלקים שהם טוב ורע. ,הטוב הוא דבר שאדם חושש בו ומוצא לו הנאה ויש לו צורה וקיימא, והרע הוא תמורת הטוב יהיה דבר שאין חושש בו ולא יודע לו צורה ולא קיימא, כגון החיים אשר מהנה לחי ומועיל לו [כגון זה במקום כמו, ר"ל כמו החיים אשר מהנה לחי ומועיל לו, ומוסב זה על צורה וקיימא הסמוכה] אבל הוא [ר"ל הרע אינו חושש בו האדם] מבטל את ההנאה ופורקה ע"כ.
כ.)	והנה זה הנשיא הצדיק היה חכם גדול ומפואר מאד בזמנו, בחכמת מצבי הככבים, ובמצבי הארץ וחלקיה השונים בתכונתם כפי חליפות מצביהם נגר שני המאורות הגדולים, (אסטראנאמיע אונר

גאנראפיה) ועוד בידיעת חשבונות הומנים ושינוייהם, כנראה כל זה
 בספריו הנפלאים אשר לפנינו, ס' העיבור וס' צו"ה, ועוד ממעט
 אשר ניתק לנו מספרו חשבון המהלכות. אכן יותר שהיה חכם עוד
 למד יעת את העם, ועוד הרבה לאהוב אותו ולהוקירו כאשר ראינו,
 וזה מצד אשר ידע מצבו הנשא בתבל, כי הוא באמת עם סגולה וגוי
 קדוש, ונועד מאת הש"י מאז ועד עתה ועד עולם להיות אומת כהנים
 מורי תבל בצדק ולאומים במישרים, לא להתראות כחלמידיהם במנהגי
 הדת והמוסר, או לרדת מטה אל מנהג הקופים. — אמנם לא לבד
 את האומה בכללה אהב וכיבד, אך גם את כל חכם מוקדם ממנו אשר
 לו שם טוב בישראל, ולא לבד כל קדמוני רז"ל בתלמוד ומדרש, אך
 גם כל חכמים המאוחרים וקודמים לו רק בשנים ושלושה דורות, כמו
 רבינו סעדיה ורבינו האי הגאונים, ר' חסאן הדיון ור' יצחק בר ברוך
 והדומים, מה רב היקר והשבח אשר יתן לשמם ולדבריהם, וראוי אדם
 גדול כזה להיות למופת ולמורה דרך בישראל, איך ינהגו עם גדוליהם
 וקדמוניהם, וכן נהגו באמת עד כה כל המחברים העברים. אך בדורנו
 זה וביותר בימים החדשים פשחה המספחת, לדבר גם בגדולי רז"ל.
 וצעירים מתחכמים מבינים בעיניהם, הרהיבו עוד את לבם לבזות גם
 אחד המיוחד מהתנאים, הנקרא מהם בצדק בשם קדוש עליון, והוא
 המעריך ומנחיל תורה המסורה מורשת קהלת יעקב לכל הדורות, והפכו
 כבודו לכלימה במדותיו ובמעלותיו ואני געתי בהם — בשגם אין אחד
 מתחזק עמי על אלה. ותחת אשר ישורו על אנשים ויאמרו חטאנו
 וישר העינינו, הרבו גם עלי חירופים וגידופים, וארחו עוד לחברה עם
 איש אחד אשר השחית את דרכו יותר מהם, כי הם לא גזרו אלא
 על הזכרים לטוב ולברכה במשנה ותלמוד, והוא בקש לעקור את
 הכל גם התורה הכתובה, והרבה מצותיה ואזהרותיה השליך לעת
 אחרת, מאוחרת מדורו של בחיר הנביאים באלף שנה ויותר. האמנם
 כלי מלחמתו אינם מעשי ידי אמן כי אם בקרדומות בא עליה כחוטב
 עצים, וברזל שלו קהה, כי כתב לרוב בלי דיעה נכונה גם בהבנת
 פשוטי המקראות כפי ידעום נערים ונצאים מכות הספר, ואף כי בהבנת
 המשניות והבריתות והתלמוד אשר יביא מהם לרוב ואינו יודע מה
 טיבם כי לא למד בהם גם בנעוריו. והרבה שגיאות וזדונות רבות מאד,
 ועשה אהיות עינים בתרגומים משובשים, וחזה מהתלות במקראות,
 ומעורר צחוק ושחוק. ואני נכון להראות כל זה גלוי לרבים בזמן קרוב
 אם יזכני ה' להשיב לי מנוחת הנפש הנחוצה לזה. — הוא אסף את כתביו

שטנה של הסחרפים ההם אל מארב חציריו וערך אותם לצידה. וכפי ששמעתי [כי הסיבות עיני מפתוחם ועוזחם, מומתם וזוהמתם] הוא צפצף אמרתו והם חרצו לשונם אחריו ללגלג עלי לאמר, כי שכחתי כבר את המעט אשר ידעתי. ואני לחוסי אומרה עם הנותן מעשר מתבואתו לגר ולעני. ת"ל. לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי, לא הדחתי ולא נדחתי — רק הוא החל גם הבנת המקרא לשכוח, מעת מאם בעם ה' ובנחלת תורתו לא מצא מנוח, ומאז והלאה כל מטעיו העלו קימוש וחוח, ועוד יחדור וזרוני זה בקרבו עד מעמקי לבו כפי תוחלתי. — ואחר כל ההשפלות מאישונים כאלה, אשר הוקירוני רק בזה כי סהבוני יהוד עם קדמונים גדולים וטובים ממני הרבה מאד, באח עתה אתה ברוך ה', והוצאת לאור אוצר יקר אשר היה טמון כמה מאות שנים, והוקרתני עוד לבקש ממני מעט הערות והארות עליו. ולישר כמוך נאווה התהלה כי מצאת בעת הזאת מקום וענין להראות חכמת וצדקת גבר גדול מקדמונינו מופלא ומצויין במדעים שונים, ואני עמלתי לשלוח לך מן המעט אשר אחי בזה כמסת ידי. וכ"ת יקבל מנחתי באהבה, כרצונו ורצון ידידו ומכברו דו"ש באהבה.

יום ג' ה' סיון שנת שיח לחכמה והיא תר"ך לפ"ק פק"ק פראג.

שלמה יהודה ליב כהן רפאפורט